

2022-06

$\beta\ddot{y} \text{ — } \text{£} \ddot{A} \acute{A} \pm \ddot{A} \cdot 3^{10} \text{®} \text{ } 0 \pm 1 \quad \text{¿} \gg 1 \ddot{A}^{10} \text{®} \ddot{A} \cdot$
 $\beta\ddot{y} \alpha \text{ ¿} \text{Å} \acute{A}^0 \text{ } \pm \hat{A} \tilde{A} \ddot{A} \cdot \text{ " } \text{Å} \ddot{A}^{10} \text{®} \sim \acute{A} \neg^0 \cdot \tilde{A} \mu$
 $\beta\ddot{y} \frac{1}{4} \mu \ddot{A} \cdot \frac{1}{4} \text{¿} \text{Å} \tilde{A} \text{¿} \text{Å} \gg \frac{1}{4} \pm \frac{1}{2}^{10} \text{®} \frac{1}{4} \mu^1 \text{¿} \frac{1}{4}$
 $\beta\ddot{y} \ddot{A} \cdot \text{£} \text{Å} \frac{1}{2} \text{, } \text{®}^0 \cdot \ddot{A} \cdot \hat{A} \text{ } \text{¿} \text{¶} \neg \frac{1}{2} \cdot \hat{A} \text{ } - \acute{E} \hat{A} \hat{A}$

$\beta\ddot{y} \text{ } \alpha \text{ } \neg \frac{1}{2} \ddot{A} \cdot \gg \cdot \text{, } \bullet \text{Å} \pm 3^3 \mu \gg \neg \pm$

$\beta\ddot{y} \acute{A} \text{ } \hat{A} \pm \frac{1}{4} \frac{1}{4} \pm \text{ " } 1 \mu \text{, } \frac{1}{2} \hat{A} \frac{1}{2} \text{ } \text{£} \text{Ç} - \tilde{A} \mu \acute{E} \frac{1}{2} \text{, } \text{£} \ddot{A} \acute{A} \pm \ddot{A} \cdot 3^{10} \text{®} \hat{A} \text{ } 0 \pm 1 \text{ ' } \tilde{A} \text{Æ} \neg \gg \mu^1 \pm \hat{A} \text{, } \text{£} \text{Ç} \text{¿} \gg \text{®} \bullet \hat{A}^1 \tilde{A} \tilde{A}$
 $\beta\ddot{y} \pm \frac{1}{2} \mu \hat{A}^1 \tilde{A} \tilde{A} \text{®} \frac{1}{4}^1 \text{¿} \bullet \mu \neg \hat{A} \text{¿} \gg 1 \hat{A} \text{ } \neg \text{Æ} \text{¿} \hat{A}$

<http://hdl.handle.net/11728/12295>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

**ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ, ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ
ΑΣΦΑΛΕΙΑ**

**Η Στρατηγική και Πολιτική της Τουρκίας στη Δυτική
Θράκη σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα από
τη Συνθήκη της Λοζάνης έως σήμερα.**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στις Διεθνείς
Σχέσεις, τη Στρατηγική και την Ασφάλεια στο
Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

Μίντηλη Ευαγγελία

Ιούνιος 2022

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Μίντηλη Ευαγγελία, 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Allrightsreserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	6
Abstract	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	8
Εισαγωγικά και Μεθοδολογικά	8
1.1 Εισαγωγή	8
1.2 Μεθοδολογία.....	11
1.3 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	16
Θεωρητικό Υπόβαθρο	16
2.1. Ήπια Ισχύς	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	23
3.1 Η πολιτική της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη.....	23
3.2 Ρόλος και λειτουργία προξενικών αρχών με βάση το προξενικό δίκαιο.....	24
3.3 Η δράση του Τουρκικού Προξενείου της Κομοτηνής.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	33
4.1 Ο ρόλος των μουφτήδων.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο	39
5.1 Ο ρόλος της Μειονοτικής Εκπαίδευσης	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο	44
6.1 Ο ρόλος των Μειονοτικών Συλλόγων και Σωματείων	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο	48
Επίλογος.....	48
7.1 Επίλογος.....	48
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	53

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Μίντηλη Ευαγγελία

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Η Στρατηγική και Πολιτική της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα από τη Συνθήκη της Λοζάνης έως σήμερα.

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις ..... [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: .....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: .....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα]

Στην Οικογένειά μου

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να μελετήσει την στρατηγική και πολιτική που επιδεικνύει η Τουρκία στη Δυτική Θράκη με άξονα την μουσουλμανική μειονότητα που διαβιεί στην περιοχή, η οποία είναι και η μόνη αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα σύμφωνα με το άρθρο 45 της Συνθήκης της Λοζάνης. Η μελέτη θα επικεντρωθεί στο βαθμό που η τουρκική εξωτερική πολιτική επιτυγχάνει τους στρατηγικούς και πολιτικούς της στόχους στην Δυτική Θράκη σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα και συγκεκριμένα θα καταδειχθούν ο ρόλος που διαδραματίζει το τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής, ο ρόλος των πολυάριθμων μειονοτικών συλλόγων και σωματείων που ιδρύονται, ο ρόλος των μουφτήδων αλλά και ο ρόλος της μειονοτικής εκπαίδευσης στην ανάπτυξη εθνικής συνείδησης σε όλους τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης οι οποίοι δεν είναι μόνο τουρκικής προέλευσης αλλά και Πομάκοι και Αθίγγανοι (Ρομά). Βασικοί πυλώνες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι η θρησκευτική συνείδηση, η εκπαίδευση και η προπαγάνδα πάνω στους οποίους θέτει τις βάσεις για τον εκτουρκισμό της μουσουλμανικής μειονότητας. Η Τουρκία παράλληλα επιδιώκει την άσκηση ήπιας ισχύος στην περιοχή της Δυτικής Θράκης και ιδιαίτερα μέσω της πολιτιστικής και οικονομικής διείσδυσης στη μουσουλμανική μειονότητα στοχεύει στην αποδόμηση της ελληνικής κυριαρχίας με την δημιουργία παράλληλων δομών.

Abstract

This dissertation seeks to study the strategy and policy demonstrated by Turkey in Western Thrace with a focus on the Muslim minority living in the region, which is the only recognized minority in Greece under Article 45 of the Lausanne Treaty. The study will focus on the extent to which Turkish foreign policy achieves its strategic and political goals in Western Thrace in relation to the Muslim minority and in particular will demonstrate the role played by the Turkish consulate in Komotini, the role of numerous minority groups are established, the role of muftis but also the role of minority education in the development of national consciousness in all Muslims of Western Thrace who are not only of Turkish origin but also Pomaks and Gypsies (Roma). The main pillars of Turkish foreign policy are the religious conscience, education and propaganda on which it lays the foundations for the Turkification of the Muslim minority. At the same time, Turkey seeks the exercise of soft power in the region of Western Thrace and especially through the cultural and economic penetration of the Muslim minority, aims to deconstruct Greek sovereignty by creating parallel structures.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Εισαγωγικά και Μεθοδολογικά

1.1 Εισαγωγή

Οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας, ιστορικά, διακρίνονται από πληθώρα εντάσεων αλλά και διαπραγματεύσεων, με βασική εξαίρεση τη δεκαετία του 1930. Η αναθεωρητική στάση της Τουρκίας εκφράζεται μέσα από μια διεκδικητικότητα αναφορικά με την αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας στο Αιγαίο, στον ελληνικό εναέριο χώρο καθώς και στην περίπτωση της Κύπρου η οποία έλαβε μάλιστα το χαρακτήρα στρατιωτικής εισβολής. Αξιοσημείωτη, ωστόσο, θεωρείται η «Ελληνοτουρκική συνεννόηση» του 1930, ανάμεσα στον Βενιζέλο και Ινονού, η οποία αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια προσπάθεια «συμφιλίωσης» των δύο κρατών με σκοπό την αντικατάσταση της επεκτατικής πολιτικής με την οικονομική ανάπτυξη αμφοτέρων (Χελιδόνης, 2010). Υπάρχει όμως μια ακόμη όψη των ελληνοτουρκικών σχέσεων, η οποία αν και δεν έτυχε διεξοδικής ανάλυσης όπως οι προαναφερόμενες, εντούτοις αποτελεί διαχρονικό θέμα των διμερών σχέσεων των δύο χωρών. Πρόκειται για την στάση που επιδεικνύει η Τουρκία στη Δυτική Θράκη, η οποία συμπεριλαμβάνεται στο γενικότερο στρατηγικό σχεδιασμό της Άγκυρας έναντι της Αθήνας. Η πτυχή αυτή της τουρκικής στρατηγικής και πολιτικής θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και ανάλυσης δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στον μουσουλμανικό πληθυσμό που διαβιεί στο ελληνικό κομμάτι της Θράκης και αντιμετωπίζεται κατά τα φαινόμενα ως μια «στρατηγική μειονότητα» (Αθανασόπουλος και Χασαπόπουλος, 2008).

Την έναρξη του παραπάνω ζητήματος σήμανε η υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης, το 1923, βάσει της οποίας η Δυτική Θράκη πέρασε στα εδαφικά όρια της Ελλάδας. Η εν λόγω συνθήκη έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία της μουσουλμανικής μειονότητας στην περιοχή η οποία σύμφωνα με το άρθρο 45 της εν λόγω Συνθήκης αποτελεί τη μόνη αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα. Από το 1923 έως και σήμερα η Συνθήκη της Λοζάνης αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο των σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας (Ντόκος, 1999:34).

Ωστόσο ο τρόπος που χρησιμοποιείται η μουσουλμανική μειονότητα από την τουρκική πλευρά φέρνει στην επιφάνεια ζητήματα ιστορικής συνέχειας, πολιτισμικής ταυτότητας και διεκδίκησης μιας πολιτισμικής ομοιογένειας. Πολλοί κάνουν λόγο για εργαλειοποίηση της

μουσουλμανικής μειονότητας (Καραχάλιος, 2014) η οποία αποβλέπει στην επανεξέταση όρων όπως μουσουλμάνος, Τούρκος, νοσηματοδοτώντας εκ νέου την πολιτισμική συνέχεια για ιστορικούς ή πολιτικούς σκοπούς. Επακόλουθο της τουρκικής πολιτικής υπήρξε η υιοθέτηση μιας σειράς μέτρων για την μειονότητα όπως η αντικατάσταση του αραβικού αλφάβητου στα σχολεία των μειονοτικών με το λατινικό αλφάβητο, η αποστολή μετακλητών δασκάλων από την Τουρκία, η χορήγηση υποτροφιών για συνέχιση των σπουδών των μουσουλμανόπαιδων σε θρησκευτικά σχολεία της Τουρκίας, η αποστολή τουρκικών εκπαιδευτικών βιβλίων που περιέχουν στοιχεία εθνικιστικής και θρησκευτικής προπαγάνδας, η ίδρυση μειονοτικών σχολείων και τραπεζών που αναπτύσσουν το κεμαλικό ιδεώδες και αποτελούν αναμφισβήτητα στοιχεία της στρατηγικής εκμετάλλευσης που υφίσταται η μουσουλμανική μειονότητα από την Τουρκία (Καραχάλιος, 2014). Παράλληλα, το τουρκικό προξενείο παρεμβαίνει ενεργά σε εκπαιδευτικά, κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα των μειονοτικών χρηματοδοτώντας άμεσα ή έμμεσα έντυπα, πρόσωπα, συλλόγους και σωματεία καλλιεργώντας έτσι τον αλυτρωτισμό μέσω της ανάδειξης του ένδοξου οθωμανικού παρελθόντος (Καραχάλιος, 2014). Επιπλέον, η Τουρκία ενισχύει την πολιτική που ακολουθεί προβάλλοντας προς τη διεθνή κοινή γνώμη την εικόνα μιας εθνικής τουρκικής μειονότητας τα δικαιώματα της οποίας δεν σέβεται και καταπατά η ελληνική πολιτεία ενώ παράλληλα με τη διαμόρφωση ψυχολογίας ενός λαού υπό κατοχή κατάφερε να αναδειχθεί σε αυτόκλητο εγγυητή των συμφερόντων και των δικαιωμάτων της μειονότητας (Λαυρέντζος, 2013: 116-118).

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στον προσδιορισμό του βαθμού επίτευξης των στρατηγικών/πολιτικών στόχων της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη με άξονα τη μουσουλμανική μειονότητα από τη Συνθήκη της Λοζάνης έως σήμερα. Αναλυτικότερα η έρευνα για την αξιολόγηση του βαθμού επιτυχίας της τουρκικής πολιτικής θα εστιάσει στα ακόλουθα : α) στον ρόλο του τουρκικού προξενείου στη Κομοτηνή, β) στον ρόλο των μειονοτικών πολιτισμικών συλλόγων και της μουφτείας, καθώς και γ) στον ρόλο που διαδραματίζει η εκπαίδευση στην ανάπτυξη εθνικής συνείδησης σε όλους τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, οι οποίοι δεν είναι μόνο τουρκικής προέλευσης αλλά και Πομάκοι και Αθίγγανοι (Ρομά). Θα διερευνηθούν αυτοί οι τομείς δράσεις καθώς και το κίνητρο της εργαλειοποίησης με απώτερο σκοπό την άσκηση πίεσης στην Ελλάδα λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη και την αναθεωρητική πολιτική της Τουρκίας όπως αυτή αποτυπώνεται στο «Δόγμα Νταβούτογλου» και στο «Νεο-οθωμανικό» μοντέλο. Επίσης, είναι σημαντικό να διερευνηθεί το τί έχει πετύχει έως τώρα η Τουρκία στη Δυτική Θράκη,

και πώς το έχει πετύχει, έτσι ώστε να καταδειχτούν με όσο το δυνατόν αντικειμενικό τρόπο οι αποσταθεροποιητικές ενέργειες της Άγκυρας που αποβλέπουν στην αλλαγή της παρούσας κατάστασης και τέλος να καταδειχθεί ο βαθμός που οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν την ελληνική πολιτική σκηνή.

Η επιλογή του θέματος έγινε υπό το φως της πάγιας και χρόνιας προσπάθειας της Τουρκίας να μετατρέψει τον όρο «μουςουλμανική μειονότητα» όπως αυτός χρησιμοποιήθηκε στη Συνθήκη της Λοζάνης προκειμένου να περιγράψει τους Έλληνες πολίτες μουςουλμανικού θρησκευματος της Θράκης σε «τουρκική μειονότητα» (Συρίγος, 2017). Πιο συγκεκριμένα η συστηματική επιμονή του καθεστώτος της Άγκυρας να αποκαλεί την αναγνωρισμένη επισήμως μουςουλμανική μειονότητα ως τουρκική εντάσσεται στο γενικότερο σχέδιο της Τουρκίας για αναθεώρηση της Συνθήκης της Λοζάνης και σε συνδυασμό με την τεράστια γεωπολιτική σημασία της Δυτικής Θράκης αναγάγουν το ζήτημα της μουςουλμανικής μειονότητας σε ένα πολύ ευαίσθητο και συνάμα επίκαιρο όσο ποτέ εθνικό θέμα (Συρίγος, 2017). Αξιοσημείωτη άλλωστε υπήρξε και η πρόσφατη δήλωση του Τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών η οποία έγινε με αφορμή τη λεγόμενη «Ημέρα Εθνικής Αντίστασης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης Δυτικής Θράκης» που έχουν καθιερώσει για την 29^η Ιανουαρίου ακραίοι εθνικιστικοί κύκλοι Τούρκων στους κόλπους της μειονότητας. Αναλυτικότερα «η ανάρτηση η οποία συνοδεύτηκε από τη φωτογραφία του Αχμέτ Σαδίκ, αναφέρει την επιθυμία του να αναγνωριστεί η «τουρκική» ταυτότητα των ομογενών μας στη Δυτική Θράκη, τονίζουμε για άλλη μια φορά ότι θα συνεχίσουμε να είμαστε ανυποχώρητοι υποστηρικτές των δικαιωμάτων των Τούρκων της Δυτικής Θράκης (Το ΒΗΜΑ Team, 2022)». Παρόλα αυτά γίνεται κατανοητό πως υπάρχει ένα γενικότερο σχέδιο της Τουρκίας ως προς την αναθεώρηση της συνθήκης της Λοζάνης του οποίου βασικός στόχος είναι η επέκταση των τουρκικών εδαφών και επομένως η αναθεώρηση των τουρκικών εθνικών συνόρων τα οποία οριοθετήθηκαν υπό το πρίσμα της συγκεκριμένης συνθήκης αλλά και η αποστρατικοποίηση ελληνικών νησιών τα οποία βρίσκονται στα σύνορα με την Τουρκία. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την αναθεωρητική στάση της Τουρκίας και το γεγονός ότι παρουσιάζεται ως ήρεμη δύναμη που μπορεί να δώσει ώθηση στον μουςουλμανικό κόσμο (Κεφαλά, 2020) κάνουν τη συγκεκριμένη θεματική κρίσιμου ερευνητικού ενδιαφέροντος.

Ένας άλλος παράγοντας που καθιστά την εργασία ουσιαστική είναι η προσπάθεια να αναδειχθούν και άλλες πλευρές της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης. Η ελληνοτουρκική αντιπαράθεση συναντάται σε πληθώρα βιβλιογραφικών αναφορών (Συρίγος, 2015 / Βερέμης, 2005/ Ευαγόρου, 2010) και αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης πολλών

συγγραμμάτων εντούτοις το ειδικότερο θέμα της τουρκικής στρατηγικής και πολιτικής στη Δυτική Θράκη δεν έχει τύχει παρόμοιας διεξοδικής ανάλυσης. Έτσι η συγγραφή του παρόντος πονήματος θα αποτελέσει μια ευρεία και περιεκτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας επισημαίνοντας και συμπληρώνοντας τα κενά που υπάρχουν στην ήδη υπάρχουσα και λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες εξελίξεις να συνδράμει στην επέκτασή της (Ζαφειρόπουλος, 2015: 341).

1.2 Μεθοδολογία

Η εν λόγω μελέτη αποτελεί μορφή ποιοτικής έρευνας η οποία βασίζεται στην βιβλιογραφική ανασκόπηση. Η μεθοδολογία της παρούσας εργασίας, με σκοπό την διερεύνηση της υπό αναφορά θεματικής, βασίζεται στην συλλογή και ανάλυση δεδομένων, προερχόμενα από βιβλιογραφικές, αρθρογραφικές αλλά και άλλες δευτερογενείς πηγές. Σύμφωνα με το Ζαφειρόπουλο (2015) η ποιοτική ανάλυση είναι σημαντική διότι δεν εξαντλείται σε ποσοτικά και αριθμητικά δεδομένα αλλά οδηγεί σε εις βάθος ανάλυση των υπό εξέταση γεγονότων. Δεδομένων των παραπάνω στοιχείων, η επισταμένη εξέταση των ερευνητικών ερωτημάτων θα πραγματοποιηθεί μέσω της ανάλυσης δευτερογενών πηγών οι οποίες προέρχονται είτε από τη βιβλιογραφία είτε από τη χρήση διαδικτυακών πηγών με απώτερο στόχο την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Επιπλέον, το παρόν πόνημα εξετάζει κυρίως την συγκεκριμένη περιπτωσιολογική πτυχή, η οποία αφορά την ελληνοτουρκική σύγκρουση σχετικά με το ζήτημα της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Επιπρόσθετα, η επιλογή της εν λόγω θεματικής έγινε με γνώμονα το γεγονός ότι η Δυτική Θράκη και κατ' επέκταση το μουσουλμανικό ζήτημα βρίσκονται στο επίκεντρο των τουρκικών επιδιώξεων και υπάρχει πιθανότητα να αποτελέσει μελλοντικό θέατρο επιχειρήσεων σε ενδεχόμενη σύρραξη με την Τουρκία.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που θα απασχολήσουν την έρευνα είναι τα ακόλουθα: α) πώς και σε πιο βαθμό εργαλειοποιείται η μουσουλμανική μειονότητα από την Τουρκία προκειμένου αυτή να πετύχει τους στρατηγικούς της στόχους στη Δυτική Θράκη, β) ποιος ο βαθμός επιτυχίας των τουρκικών στόχων.

Δεδομένου του ότι σε μια έρευνα η υπόθεση εργασίας εκφράζει τη σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων και των εξαρτημένων μεταβλητών ενός φαινομένου το οποίο ελέγχεται για την ισχύ του (VanEvera, 2000: 23) και με άξονα τα ανωτέρω ερευνητικά ερωτήματα

δομείται η ακόλουθη υπόθεση εργασίας : Η τουρκική εξωτερική πολιτική εργαλειοποιεί τη μουσουλμανική μειονότητα προκειμένου να πετύχει τους σκοπούς της στη Δυτική Θράκη;

Κρίσιμο παράγοντα για τη συγγραφή μιας εργασίας συνιστά και ο εντοπισμός των κατάλληλων μεταβλητών που θα οδηγήσουν στην καλύτερη περιγραφή του υπό εξέταση φαινομένου (Ζαφειρόπουλος, 2015: 365).

Σύμφωνα με τον VanEvera (2000: 26) η μεταβλητή διακρίνεται σε ανεξάρτητη όταν «εκφράζει το αιτιώδες φαινόμενο της αιτιώδους θεωρίας ή υπόθεσης» και σε εξαρτημένη όταν «εκφράζει το αιτιατό φαινόμενο μιας αιτιώδους θεωρίας ή υπόθεσης». Στην υπό εξέταση περιπτώσιολογική μελέτη η εργαλειοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας από την Τουρκία συνιστά την ανεξάρτητη μεταβλητή ενώ η επίτευξη των στρατηγικών και πολιτικών στόχων της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη η εξαρτημένη μεταβλητή. Εξετάζοντας τον βαθμό έντασης των υπό αναφορά μεταβλητών και προσδιορίζοντας την τιμή τους καταδεικνύουμε το βαθμό συσχέτισής τους.

1.3 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Παρόλο που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις έχουν τεθεί πολλάκις στο μικροσκόπιο των επαϊόντων των διεθνών σχέσεων εντούτοις η έρευνα και η συγγραφή εργασίας αναφορικά με το ευρύτερο ζήτημα της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης δεν αποτελεί εύκολη προσπάθεια παρά την πληθώρα βιβλιογραφικών αναφορών. Το εγχείρημα καθίσταται δυσκολότερο όταν η ανάλυση επικεντρώνεται στο ειδικότερο θέμα της εργαλειοποίησης της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης από την Τουρκία, καθώς αυτή δεν έχει τύχει παρόμοιας διεξοδικής ανάλυσης.

Η βιβλιογραφία που πραγματεύεται τις ελληνοτουρκικές σχέσεις εν συνόλω, ενισχύει την πρόοδο της παρούσας μελέτης τόσο με την πλούσια ιστορική συγγραφή που παρατηρείται όσο και με την αξιολογητή ανάλυση γεγονότων εξωτερικής πολιτικής. Αναφορικά με την μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης ενώ στο ιστορικό σκέλος παρατηρείται ικανοποιητική ανάλυση το κομμάτι της εργαλειοποίησής της από την κυβέρνηση της Αγκυρας προκειμένου αυτή να πετύχει τους στρατηγικούς της στόχους στην περιοχή, υπολείπεται ανάλυσης.

Ως προς την σύσταση της, η μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη αποτελείται κατά κύριο λόγο από τους Τουρκογενείς, τους Αθίγγανους και του Πομάκους. Ο Ζεγκίνης (1994)

αναφέρει πως έως το 1973 οι σχέσεις μεταξύ των Αθίγγανων και των Τουρκογενών δεν ήταν φιλικές. Από εκεί και πέρα παρατηρείται σημαντική βελτίωση ύστερα από πρωτοβουλία της Τουρκικής πλευράς. Η μειονότητα δεν θεωρείται ομοιογενής, όσο και αν η Τουρκία επιθυμεί την αναγνώριση της μουσουλμανικής μειονότητας ως τουρκικής, υπό το πρίσμα της αναθεώρησης της συνθήκης της Λοζάνης. Οι Αθίγγανοι οι οποίοι παρέμειναν στην περιοχή και δεν μετανάστευσαν κατά ένα μεγάλο ποσοστό εξισλαμίσθηκαν. Οι Γονατάς και Κυδωνιάτης (1985) κάνοντας μια ανάλυση για τους Πομάκους αναφέρουν πως οι προαναφερθέντες θεωρούνται κάτοικοι της οροσειράς της Ροδόπης και αποτελούν έναν από τους πιο παλιούς πληθυσμούς στην Ευρώπη. Η καταγωγή τους έχει αμφισβητηθεί καθώς μιλούν την Βουλγαρική γλώσσα, η θρησκεία τους έχει συνδεθεί με την Τουρκία και ο τόπος διαμονής τους είναι η Ελλάδα. Για τους Τούρκους, η λέξη Πομάκος έχει τις ρίζες της στην λέξη Πατσινάκ η οποία σχετίζεται με τους Πετσενέγκους αλλά και τους Κουμάνους.

Στα συγγράμματα που εξετάζουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις ο Βερέμης (2005) σκιαγραφεί τις σχέσεις των δύο γειτόνων με αφετηρία την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 μέχρι και το 2005. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στις σχέσεις των δύο κρατών όπως αυτές καταγράφονται στη σύγχρονη εποχή με παράλληλη κατάδειξη της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας. Αναφορά γίνεται και στη Συνθήκη της Λοζάνης η οποία ουσιαστικά σηματοδότησε και το τέλος της επί μακρόν συγκατοίκησης του τουρκικού και ελληνικού στοιχείου εξαιρώντας αυτό της Κωνσταντινούπολης, της Δυτικής Θράκης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ο Συρίγος (2015) πραγματεύεται την πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τη επομένη της Μικρασιατικής Καταστροφής το 1922 έως και το 2013. Βασικά σημεία της ανάλυσης του αποτελούν η ανακωχή των Μουδανιών, η συνδιάσκεψη και η συνθήκη της Λοζάνης αλλά και η ελληνοτουρκική προσέγγιση που παρατηρείται το διάστημα μεταξύ Α' Παγκοσμίου Πολέμου και Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Επίσης, αναλύεται το νομικό καθεστώς που διέπει τη μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη καθώς και της αντιμετώπισης που αυτή έλαβε με αντίστοιχη αναφορά στην ελληνική μειονότητα που διαβιεί στην Τουρκία. Ο Αλεξανδρής (1988) αναδεικνύει τη σημασία της Συνθήκης της Λοζάνης που σηματοδότησε όχι μόνο τη λήξη της ελληνοτουρκικής σύρραξης αλλά καθιέρωσε και νέα πεδία αντιπαράθεσης όπως το Αιγαίο και η Θράκη. Αναφέρεται στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας που είχε πια εγκαταλειφθεί γεγονός που συνέπεσε με την προσπάθεια της Άγκυρας να επιβάλλει τις αρχές του κεμαλικού καθεστώτος. Επίσης αναλύεται το Κυπριακό καθώς και οι ενταξιακές προοπτικές της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τέλος, ο Ευαγόρου (2010) εξετάζει τις ελληνοτουρκικές

σχέσεις έχοντας ως άξονα τον πολιτικό ρεαλισμό και την στρατηγική ανάλυση. Υπό το πρίσμα των ιστορικών γεγονότων αναλύεται η σχέση των δύο όμορων χωρών και παράλληλα αξιολογείται η στρατηγική τους συμπεριφορά.

Σχετικά με την βιβλιογραφία που πραγματεύεται ένα συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός αυτό της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη ο Λαυρέντζος (2013) καταπιάνεται με το ζήτημα της Δυτικής Θράκης και συγκεκριμένα με την αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας στην εν λόγω περιοχή καταδεικνύοντας τους στρατηγικούς στόχους που προωθεί η Άγκυρα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στις «μειονότητες εντός της μειονότητας» κάνοντας λόγο για Πομάκους, Ρομά και Μπεκτασήδες ενώ στο δεύτερο μέρος του βιβλίου καταθέτει έντεκα κατευθύνσεις πολιτικής δράσης που πρέπει να ακολουθήσει η ελληνική κυβέρνηση στη Δυτική Θράκη. Η Ασημακοπούλου και Χρηστίδου-Λιοναράκη (2002) επανεξετάζουν ζητήματα σχετικά με τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας διερευνώντας την κοινωνική, πολιτική και οικονομική θέση της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης με γνώμονα το διεθνές καθεστώς προστασίας των μειονοτικών συνόλων με παράλληλη αναφορά τόσο σε ελληνόγλωσση όσο και τουρκόγλωσση βιβλιογραφία. Σύμφωνα με τους Γονατά και Κυδωνιάτη (1985) ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της μειονότητας της Δυτικής Θράκης θεωρείται η προσήλωση στις τουρκικές παραδόσεις αλλά και στην ισλαμική θρησκεία. Ο Τσιούμης (2006) αναφερόμενος στη δεκαετία 1950-1960 προσεγγίζει τη μουσουλμανική μειονότητα με άξονα σημαντικά γεγονότα που συντελέστηκαν στην Ελλάδα το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και αναφέρεται στις προσπάθειες της Τουρκικής κυβέρνησης για οικονομική διείσδυση στην Δυτική Θράκη. Η επίσκεψη το 1959, του τότε πρωθυπουργού της ελληνικής κυβέρνησης Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Τουρκία σηματοδότησε σημαντικές εξελίξεις τόσο στον τομέα των ελληνοτουρκικών σχέσεων όσο και στον τομέα των μειονοτικών ζητημάτων. Τέλος, η αναθεωρητική στρατηγική της Γείτονος χώρας ξεδιπλώνεται μέσα από το βιβλίο του Νταβούτογλου (2010) «Το Στρατηγικό Βάθος, η Διεθνής Θέση της Τουρκίας» όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα η Τουρκία υιοθετώντας την πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων» και του «Νεο-οθωμανισμού» θα αναδειχθεί σε μια υπερδύναμη παγκόσμιου βεληνεκούς.

Όσον αφορά τις μουφτείες οι Ιμάμ και Τσακιρίδη (2003) αναφέρουν πως οι μουφτείες έχουν υπό την εποπτεία τους τα τζαμιά και τα τεμένη και η συντήρησή τους βασίζεται στον ελληνικό κρατικό προϋπολογισμό. Οι μουφτείες της Δυτικής Θράκης είναι τρεις (του Διδυμότειχου, της Ξάνθης και της Κομοτηνής) και έχουν υπό την εποπτεία τους περίπου 130 τεμένη. Ο Σολταρίδης (1997) αναφέρεται στον διορισμό του μουφτή υπό το πρίσμα του

Νόμου 1920/1991 σύμφωνα με τον οποίο διορίζεται από τον Νομάρχη και δικαίωμα υποψηφιότητας έχει οποιοσδήποτε πολίτης διαθέτει ελληνική ιθαγένεια, μουσουλμανική πίστη και μια σειρά άλλων ζητημάτων τα οποία περιγράφονται στην παράγραφο 2 του Αρθρου 1.

Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας παρατηρείται ότι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης πολλών συγγραμμάτων. Εντούτοις η πτυχή που αφορά την τουρκική πολιτική και στρατηγική στη Δυτική Θράκη και ιδιαίτερα η εργαλειοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας δεν έχει τύχει διεξοδικής ανάλυσης. Η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να φωτίσει αυτή την στρατηγική και πολιτική που επιδεικνύει η Τουρκία στη Δυτική Θράκη και συγκεκριμένα θα εστιάσει στην εργαλειοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας που επιχειρείται μέσω του τουρκικού προξενείου στην Κομοτηνή, μέσω των μουφτειών και των μειονοτικών πολιτιστικών συλλόγων αλλά και μέσω της χειραγώγησης της εκπαίδευσης των μειονοτικών με απώτερο στόχο την κατάργηση της θρησκευτικής ταυτότητας της μουσουλμανικής μειονότητας και τη μετατροπή της σε εθνική μειονότητα.

Στο πρώτο κεφάλαιο προσδιορίστηκε το αντικείμενο της εργασίας και αιτιολογήθηκε η σημαντικότητά των θεμάτων που θα εξεταστούν καθώς και ο σκοπός και η προσφορά της μελέτης. Παράλληλα αναφέρθηκαν τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που θα απασχολήσουν αλλά και ο τρόπος έρευνας που θα ακολουθηθεί. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναπτυχθεί το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα στηριχθεί η ανάλυση της περιπτώσιολογικής μας μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Θεωρητικό Υπόβαθρο

Μια βασική θεωρία στη μελέτη της παρούσας εργασίας αποτελεί αυτή της εξωτερικής πολιτικής του Allison. Σύμφωνα με τον Alison (1971) υπάρχουν τρία πρότυπα- μοντέλα εξωτερικής πολιτικής, αυτό του ορθολογικού δρώντος, αυτό της οργανωτικής διαδικασίας και αυτό της γραφειοκρατικής πολιτικής. Το μοντέλο του ορθολογικού δρώντος χρησιμοποιείται από έναν αναλυτή εξωτερικής πολιτικής ο οποίος κάνει χρήση των θεωρητικών προτύπων και όχι των εμπειρικών δεδομένων διότι τα θεωρητικά πρότυπα είναι ικανά να οριοθετούν την αντιληπτική ικανότητα του δρώντος. Σε αυτό το μοντέλο το υποκείμενο οριοθετεί τις αποφάσεις του υπό το πρίσμα του κόστους και του οφέλους με σκοπό να πάρει αποφάσεις. Οι αποφάσεις αυτές θεωρούνται αντιδράσεις σε πιθανές προκλήσεις από το διεθνές περιβάλλον, έχουν ως βασικό στόχο την απόκτηση ισχύος καθώς και την διατήρηση της εθνικής ασφάλειας και των συμφερόντων και διέπονται από πέντε στάδια τα οποία εκκινούν από την οριοθέτηση του σκοπού και καταλήγουν στην εκτίμηση και την αξιολόγηση αυτού. Το μοντέλο της οργανωσιακής διαδικασίας δεν βασίζεται σε έναν δρώντα αλλά σε ένα σύμπλεγμα από υπηρεσιακές σχέσεις και δράσεις με συγκεκριμένο κώδικα συμπεριφοράς οι οποίες είναι κατευθυνόμενες από αρμόδιους οργανισμούς όπως είναι τα Υπουργεία Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών. Η τελική απόφαση είναι συλλογική, δεν ανήκει σε ένα άτομο και έχει την μορφή εισηγήσεων ή προτάσεων. Το γραφειοκρατικό μοντέλο αναφέρει πως οποιαδήποτε απόφαση είναι ανάλογη της θέσης ή της βαθμίδας που διατηρεί ένα πρόσωπο.

Άλλη μια σημαντική θεωρητική προσέγγιση θεωρείται αυτή της διασύνδεσης εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος του Rosenau η οποία περιγράφει την σημασία της εξωτερική πολιτικής για την διασύνδεση του εθνικού περιβάλλοντος με το διεθνές. Η διασύνδεση αποτελείται από τρεις διαδικασίες, την penetrative σύμφωνα με την οποία μια κοινωνία διεισδύει εντός μιας άλλης προκειμένου να επιβάλει τις αποφάσεις της, την reactive σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις διεθνούς χαρακτήρα προκαλούν αντιδράσεις από ένα κράτος και τέλος η emulative σύμφωνα με την οποία ένα γεγονός το οποίο τοποθετείται σε ένα κράτος προκαλείται από αυτό και σε ένα άλλο κράτος (Rosenau, 1980).

2.1. Ήπια Ισχύς

Μελετώντας τα γραπτά τόσο του Θουκυδίδη όσο και του Μακιαβέλι διαπιστώνεται ότι το θέμα της ισχύος βρίσκονταν ήδη (και συνεχίζει να βρίσκεται ακόμα) στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των κειμένων που αφορούσαν την πολιτική. Στις θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων η ισχύς αντιμετωπίζεται ως αποκλειστικό προνόμιο του ρεαλισμού (Mearsheimer, 2011:41). Αξιοσημείωτη παραμένει η άποψη του Αχμέτ Νταβούτογλου (2010:45) σχετικά με την ισχύ: *«Από τον Θουκυδίδη μέχρι τον ΙμπνΧαλντούν και από τον Clausewitz ως τον Morgenthau το βασικό ερώτημα στο οποίο επικεντρώθηκαν οι διανοούμενοι που μελέτησαν την πορεία της πολιτικής ιστορίας και τη θέση των πολιτικών υποκειμένων μέσα σε αυτή την πορεία είχε σχέση με τον ορισμό της ισχύος, εκδηλώσεις της και την αλλαγή του άξονα της...ενώ οι αναλύσεις σχετικά με την πολιτική πραγματικότητα αποσκοπούσαν στην κατανόηση της αξονικής αλλαγής της ισχύος και στον προσδιορισμό των δυναμικών αυτής της αλλαγής».*

Σύμφωνα με τον Dahl ως βασική έννοια της ισχύος συνίσταται η αντίληψη όπου ο δρώντας Α προκαλεί ή έχει τη δυνατότητα να προκαλέσει το δρώντα Β να κάνει κάτι που κάτω υπό κανονικές συνθήκες δεν θα έκανε (Baldwin 2011:1). Η ήπια ισχύς υπερτερεί της απλής πειθούς και της ικανότητας παρακίνησης μιας ομάδας ανθρώπων μέσω της ομιλίας. Υπό το πρίσμα συμπεριφοριστικών όρων, η ήπια ισχύς θεωρείται η ισχύς της έλξης. Οι πόροι της ήπιας ισχύος θεωρούνται τα όργανα των οποίων στόχος είναι η παραγωγή αυτής της έλξης με έννοιες πόρων, πόροι της ήπιας ισχύος είναι τα όργανα που παράγουν αυτή την έλξη (Nye, 2004). Οι πόροι αυτοί, έχουν την τάση, να στηρίζουν τις συνεργατικές συμπεριφορές. Το βασικό εργαλείο της ήπιας ισχύος είναι η νομιμοποίηση. Η νομιμοποίηση θεωρείται ο βασικότερος τρόπος με τον οποίο οι πολίτες είναι εφικτό να ακολουθήσουν προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Άρρηκτα συνδεδεμένη και σχεδόν ταυτόσημη με την έννοια της ισχύος είναι η έννοια της πολιτικής (Κουσκουβέλης, 2013 :139). Σύμφωνα με τον Morgenthau (1985) η πολιτική είναι ένας διαρκής αγώνας για απόκτηση ισχύος και ανεξάρτητα με το ποιοι είναι οι τελικοί της στόχοι, η ισχύς είναι πάντα ο άμεσος στόχος της. Και αυτό γιατί η απόκτηση ισχύος συνεπάγεται αυτόματα μεγιστοποίηση της ασφάλειας αλλά και της πιθανότητας για επιβίωση.

Πέρα από τους διαφορετικούς ορισμούς της ισχύος, παρατηρούνται και διαφορετικές εκφάνσεις της. Ο Nye εισάγει για πρώτη φορά την έννοια της ήπιας ισχύος. Σύμφωνα με τη

θεωρία περί ήπιας ισχύος του Nye, η οποία αναλύθηκε στο έργο του *Bound to lead: The changing Nature of American Power*, ως τέτοια νοείται «η μη καταναγκαστική μέθοδος πειθούς των μεγάλων δυνάμεων προς τα υπόλοιπα κράτη της διεθνούς αρένας η οποία χρησιμοποιείται ως μέθοδος επίτευξης των στόχων της πρωτογενούς ασφάλειας ενός κράτους δίχως όμως να τίθεται σε κίνηση ο μηχανισμός της σκληρής ισχύος (Λίτσας, 2013:197-198)».

Με την ήπια ισχύ ένα κράτος πείθεται οικειοθελώς να ακολουθεί την ατζέντα του κράτους που ασκεί ήπια ισχύς διότι έλκεται από αυτή θεωρώντας ότι έχουν τους ίδιους σκοπούς ή τα ίδια συμφέροντα (Nye, 2004).

Απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή της ήπιας ισχύος ως μέσου κρατικής πολιτικής, θεωρείται η πειθώ καθώς έτσι επιτυγχάνεται η χειραγώγηση κοινωνιών και κρατών επηρεάζοντας χωρίς χρήση βίας τους μηχανισμούς λήψης απόφασης άλλων κρατών (Λίτσας, 2013:187). Η ήπια ισχύς είναι μια συστηματοποιημένη μορφή προπαγάνδας που θα μπορούσε να ενταχθεί στις εναλλακτικές μεθόδους επιρροής έναντι αντιπάλων αλλά και συμμάχων τους (Λίτσας, 2013:199-200). Βασικές πηγές ήπιας ισχύος σύμφωνα με τον Nye (2004: 43) είναι η κουλτούρα, τα πολιτικά ιδεώδη αλλά και ο τρόπος άσκησης της εξωτερικής πολιτικής μια χώρας. Ο πολιτισμός με κύριες εκφάνσεις του την παιδεία, τη θρησκεία, τη γλώσσα, τη λαϊκή παράδοση, την τέχνη και την ιστορία αποτελεί έναν πολυδιάστατο παράγοντα ήπιας ισχύος. Το κράτος δύναται να αναδείξει μια δυναμική γύρω από αυτούς τους παράγοντες ενισχύοντας τη θέση του στο διεθνές στερέωμα και βελτιώνοντας την εικόνα του. Αυτό το γεγονός ενισχύει την αλληλοκατανόηση και συμβάλλει στο να αρθούν αρνητικές παραστάσεις ή στερεότυπα όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί μέσα από ιστορικές αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις επιτυγχάνοντας έτσι την ανάπτυξη «*φίλιων δυνάμεων διείσδυσης στον κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό χώρο της άλλης κρατικής οντότητας*» (Γιαλλουρίδης και Αναστασιάδου, 2016: 107). Συνεπώς ο πολιτισμός, οι πολιτικές αξίες, οι θεσμοί αλλά και οι νομικές ή ηθικές πολιτικές συγκαταλέγονται στα άυλα "εργαλεία" μιας Δημόσιας Διπλωματίας μέσω της οποίας επιχειρείται να επηρεαστεί η ξένη κοινή γνώμη (Πρωτόπαπας, 2014).

Η αδυναμία των πηγών της ήπιας ισχύος να προσδιοριστούν και να μετρηθούν ποσοτικά καθιστούν δύσκολη την μέτρησή της γεγονός που θα λέγαμε ότι αποτελεί και την αδύναμη πτυχή της. Επιπρόσθετα ενδέχεται να ανήκουν σε μη κρατικούς φορείς με αποτέλεσμα να γίνεται ακόμη πιο δύσκολος ο έλεγχος της ήπιας ισχύος από την κυβέρνηση ή από έτερο

ενιαίο οργανισμό. Σύμφωνα με τον Nye (2004) τα πράγματα περιπλέκονται περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς ότι η επίδραση της ήπιας ισχύς που κατά κύριο λόγο είναι έμμεση, απαιτεί συντονισμένες και μακροπρόθεσμες προσπάθειες προκειμένου να αποδώσει τα μέγιστα δεδομένου ότι μπορεί να περάσουν και χρόνια ώστε να επιτευχθούν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Η Τουρκία επιζητώντας την αναβάθμισή της στην Ανατολική Μεσόγειο επιδιώκει την άσκηση ήπιας ισχύος στην περιοχή γεγονός που θα της προσδώσει το απαιτούμενο κύρος μέσω του οποίου επιθυμεί να αναβιώσει την Οθωμανική αυτοκρατορία. Καθώς η Δυτική Θράκη αποτελεί περιοχή με έντονο το οθωμανικό στοιχείο την καθιστά τόπο πρώτης προτεραιότητας της τούρκικης εξωτερικής πολιτικής. Αναμφισβήτητα είναι μια περιοχή που όχι μόνο δεν την απεμπόλησε από τη σφαίρα των ενδιαφερόντων της αλλά επιδιώκει την παρουσία της στη Δυτική Θράκη και επιζητεί τη διατήρηση του ομφάλιου λώρου με την μουσουλμανική μειονότητα που διαβιεί εκεί (Πρωτόπαππας, 2020).

Η έννοια της ήπιας ισχύος επιλέχθηκε ώστε να αποτυπώσει τα μέσα που χρησιμοποιεί η Τουρκία για να πετύχει τους στρατηγικούς της στόχους στη Δυτική Θράκη εργαλειοποιώντας την μουσουλμανική μειονότητα. Με την υιοθέτηση από την πλευρά της Τουρκίας της πολιτικής του «Νεο-οθωμανισμού» και των «μηδενικών προβλημάτων» και με τη βελτιστοποίηση των σχέσεων με μουσουλμανικές και μη μουσουλμανικές χώρες δια μέσω της ήπιας ισχύς επιτυγχάνεται η προώθηση των τουρκικών συμφερόντων χωρίς τη χρήση βίας (Νανούρης, 2020). Ο «Νέο- Οθωμανισμός» ορίζεται ως η επέκταση του ισλαμοκεμαλισμού σε επίπεδο εξωτερικών σχέσεων. Πρόκειται για μια επεκτατική πολιτική, στόχος της οποίας είναι η οικονομική, στρατιωτική και πολιτική ισχύς αλλά και η συμμαχία με την Δύση (Καραμπελιάς, et.al. 2009). Αυτή η νεοοθωμανική διπλωματία έχοντας τον τίτλο «μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες» αποτελεί στην ουσία ένα όχημα για προβολή ήπιας ισχύος, για διαπραγματεύσεις από πλεονεκτική θέση και τελικώς διευθετήσεις που επιτρέπουν την Τουρκία να αναδειχθεί σε ηγεμόνα στο μετα-οθωμανικό κόσμο (Λυγερός, 2021). Άλλωστε ο Νεο-οθωμανισμός, με βασικό εκφραστή τον Αχμέτ Νταβούτογλου, πρεσβεύει την άσκηση επιρροής της Τουρκίας σε εδάφη και τουρκόφωνους λαούς με βάση την ιστορική και γεωγραφική κληρονομία της οθωμανικής αυτοκρατορίας (Γιαννιώτη, 2021).

Ως προς τους πόρους της ήπιας ισχύος, αξίζει να αναφερθεί πως διαφορετικοί τύποι πόρων έχουν την δυνατότητα στην συμβολή της ήπιας ισχύος. Η Τουρκία κάνει χρήση, κατά κύριο

λόγο, θρησκευτικών, εκπαιδευτικών και οικονομικών πόρων στην Δυτική Θράκη. Όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια μέσω χρηματοδοτήσεων και αρωγής επιχειρεί να διατηρήσει την υποστήριξη της μουσουλμανικής μειονότητας. Οι θρησκευτικοί πόροι αφορούν την αναδιαμόρφωση και οικοδόμηση τεμενών, την οργάνωση εκδηλώσεων σχετικών με τον τουρκικό πολιτισμό και την θρησκεία καθώς και άλλων συναφών δραστηριοτήτων οι οποίες θα αναλυθούν λεπτομερώς. Οι εκπαιδευτικοί πόροι αφορούν την εκμάθηση της τουρκικής γλώσσας από τα μουσουλμανόπαιδα, η δυνατότητα φοίτησης τους σε Τουρκικά Πανεπιστήμια καθώς και η παροχή εκπαιδευτικού υλικού. Τέλος η οικονομική παροχή στηρίζεται σε επιδοτήσεις προς την Δυτική Θράκη με σκοπό την ανάπτυξη των υποδομών οι οποίες αφορούν την μειονότητα.

Η πολιτιστική και οικονομική διείσδυση της Τουρκίας στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης με τη δημιουργία παράλληλων δομών (όπως είναι οι παράμετροι του πολιτικού Ισλάμ, του φιλανθρωπικού Ισλάμ και της ισλαμικής οικονομίας) αποτελεί προϊόν άσκησης ήπιας ισχύς εκ μέρους της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία επιχειρεί μέσω στοχευμένης ρητορικής να επηρεάσει το θυμικό της ελληνικής μουσουλμανικής μειονότητας (Πρωτόπαπας, 2020). Οι δομές αυτές είναι θρησκευτικού, εκπαιδευτικού, πολιτιστικού, αθλητικού, οικονομικού και εμπορικού χαρακτήρα και υποκινούνται από το Τουρκικό προξενείο (Πρωτόπαπας, 2019)

Η αναβαθμισμένη παρουσία της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη προκύπτει και από το γεγονός ότι πρώτης γραμμής πολιτικοί ηγέτες της χώρας, διατηρούν ιδιαίτερους δεσμούς με την περιοχή όπως για παράδειγμα του πρώην αντιπροέδρου της τουρκικής κυβέρνησης Χακάν Τσαβούσογλου ο οποίος κατάγεται από την Ροδόπη (Φιλόσογλου, 2018). Η ενδυνάμωση της τουρκικής επιρροής συνεχίζεται είτε μέσω της υπεράσπισης της μουσουλμανικής μειονότητας είτε μέσω της χρηματοδότησης τζαμιών είτε τέλος μέσω της ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων θέτοντας έτσι ξεκάθαρα υπό την προστασία της τον μουσουλμανικό πληθυσμό που διαβιεί στην περιοχή. Στο στόχαστρο της Άγκυρας, προκειμένου να προσεγγίσει την μουσουλμανική μειονότητα μπαίνει και η θρησκεία, προσδίδοντάς την πολιτική οντότητα ικανή να επηρεάσει τις τοπικές πολιτικές εξελίξεις (Πρωτόπαπας, 2020). Οι «ψευδομουφτήδες» της Δυτικής Θράκης εμφανιζόμενοι ως βασικοί εκπρόσωποι της μουσουλμανικής μειονότητας εργάζονται προς αυτήν την κατεύθυνση.

Καθώς ο πολιτισμός αποτελεί βασική πηγή ήπιας ισχύος, η παρουσία της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη εμπεδώνεται και από μια πληθώρα πολιτιστικών και κοινωνικών εκδηλώσεων με απώτερο στόχο να επιτευχθεί η πολιτιστική ομογενοποίησή της μειονότητας (Λαυρέντζος, 2013:63-64). Η αναβίωση και ο εορτασμός με κάθε επισημότητα εθίμων καθώς και η οικειοποίηση Πομακικών και τσιγγάνικων πολιτιστικών εκδηλώσεων προσδίδοντάς τους αμιγώς τουρκικό χαρακτήρα αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της πολιτιστικής διείσδυσης που επιχειρεί η Τουρκία. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσονται και οι συχνές επισκέψεις υψηλόβαθμων Τούρκων αξιωματούχων στη Δυτική Θράκη αλλά και το λεγόμενο παράλληλο "εκπαιδευτικό δίκτυο" της μειονότητας που πραγματοποιείται μέσω της κυκλοφορίας τουρκικών εφημερίδων και περιοδικών, την ύπαρξη τοπικών ραδιοφωνικών σταθμών που εκπέμπουν στα τουρκικά και κάθε είδους τουρκόφωνων ΜΜΕ που δρουν στην περιοχή (Λαυρέντζος, 2013:66). Επίσης, οι προπαγανδιστικές ενέργειες της Τουρκίας διαφαίνονται και με τη δημιουργία και ενίσχυση του τουρκικού φρονήματος των μουσουλμανοπαίδων μέσω της χρησιμοποίησης Τούρκων μετακλητών δασκάλων καθώς και μουσουλμάνων κληρικών. Η ζώνη φιλικών επιρροών που επιχειρείται μ' αυτή την πολιτισμική στάση της Τουρκίας δύναται να δημιουργήσει σημαντικές προοπτικές.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι βασικό κλειδί για την άσκηση της τουρκικής ήπιας ισχύος αποτελεί η Τουρκική Υπηρεσία Διεθνούς Ανάπτυξης (TIKA) με δράσεις που περιλαμβάνουν τόσο ανεγέρσεις τεμενών και οθωμανικών κτιρίων όσο και παροχή υποτροφιών για σπουδές στην Τουρκία (Μίχος, 2021). Αρωγός προς αυτήν την κατεύθυνση είναι και η πανίσχυρη Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet) η οποία ελέγχει πλήρως το Ισλάμ στην Τουρκία αλλά και τις μουσουλμανικές κοινότητες σε Ευρώπη και Βαλκάνια και αποτελούν ένα ευρύτερο πεδίο παράλληλων δομών.

Όλα τα παραπάνω κάνουν κατανοητή την βασική επιδίωξη της κυβέρνησης της Άγκυρας, η οποία δεν είναι άλλη από την μετονομασία της μουσουλμανικής μειονότητας σε τουρκική. Η κυβέρνηση προωθεί όλες τις παραπάνω ενέργειες οι οποίες δηλώνουν ήπια ισχύ προκειμένου να ωθήσει την μουσουλμανική μειονότητα στην στήριξη της τουρκικής κυβέρνησης (Πρωτόπαπας, 2020).

Στο κεφαλαίο αυτό αναλύθηκε η έννοια της ήπιας ισχύος, που αποτελεί και το βασικότερο εργαλείο ανάπτυξης της παρούσας μελέτης, η φύση αυτής καθώς και η χρήση της από την τουρκική εξωτερική πολιτική προκειμένου να πετύχει τους στρατηγικούς της στόχους στη Δυτική Θράκη. Η κυβέρνηση της Τουρκίας επιχειρεί να αποκτήσει ισχύ και να έχει την

υποστήριξη της μειονότητας στην Δυτική Θράκη ανεξαρτήτως εθνικών ζητημάτων. Μέσα από μια σειρά πόρων ήπιας ισχύος οι οποίοι αφορούν κατά κύριο λόγο την κοινωνική και καθημερινή ζωή της μειονότητας επιχειρεί την επίτευξη στόχων οι οποίοι θα οδηγήσουν εν τέλει στον έλεγχο της μειονότητας και στην επαναδιαπραγμάτευση ζητημάτων με την Ελλάδα όπως είναι η μετονομασία της σε τουρκική μειονότητα. Δεδομένων των κεκτημένων της τουρκικής πλευράς από την Συνθήκη της Λοζάνης έως σήμερα, θα μπορούσε να θεωρήσει κάποιος, πως η ήπια ισχύς εναντίον την Ελλάδας είναι διακριτή καθώς, όπως θα αναλυθεί στα παρακάτω κεφάλαια, με το πέρασμα των ετών η Ελλάδα έχει παραχωρήσει δικαιώματα στην Τουρκία προκειμένου να παρέχει στην μειονότητα, εκπαιδευτικούς, οικονομικούς αλλά και κοινωνικούς πόρους.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν και έχοντας ως εργαλείο χρήσης την έννοια της ήπιας ισχύος θα αναλυθούν ο ρόλος του τουρκικού προξενείου στην Κομοτηνή, ο ρόλος των μουφτειών και των μειονοτικών συλλόγων αλλά και ο ρόλος της μειονοτικής εκπαίδευσης στη διάπλαση τουρκικής εθνικής συνείδησης στη μουσουλμανική μειονότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3.1 Η πολιτική της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη

Πριν ξεκινήσει η ανάλυση της περιπτωσιολογικής μελέτης κρίνεται σκόπιμο να υποδειχθεί το πλαίσιο στο οποίο η Τουρκία χαράσσει την στρατηγική της σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης γεγονός που θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση του ρόλου των οργάνων (τουρκικό προξενείο, μουφτής, μειονοτικοί σύλλογοι και εκπαίδευση) που χρησιμοποιεί για να πετύχει τους στόχους της.

Η Τουρκία ποτέ δεν εγκατέλειψε τις βλέψεις της για τη Δυτική Θράκη και δεν είναι διόλου τυχαίο το γεγονός ότι κατά τη διεξαγωγή των συζητήσεων για τη Συνθήκη της Λοζάνης ο İsmet İnönü, είχε ζητήσει τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τη Δυτική Θράκη (Τσιούμης, 1994: 245). Τόσο το αίτημα για δημοψήφισμα όσο και οι γενικότερες επιλογές της Τουρκίας συμπίπτουν και ταυτίζονται με τα οράματα και τις επιδιώξεις του Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος στη διακήρυξη του που περιλαμβάνεται στον Εθνικό Όρκο¹ του 1920 είχε δηλώσει: «Στις διαπραγματεύσεις που θα γίνουν με τους ξένους για το πολιτικό μέλλον της Δ. Θράκης πρέπει να δραστηριοποιηθούμε με σύνεση. Σκοπός μας είναι η Δυτική Θράκη να παραμείνει σε τουρκικά χέρια σαν ενιαίο σύνολο και σε κατάλληλο χρόνο να ενωθεί με τη Μητέρα-Πατρίδα. Εμείς δεν μπορούμε να δεχθούμε την απαλλοτρίωση του τουρκικού αυτού τμήματος. Οι αδελφοί μας της Δ. Θράκης, σε πρώτο βήμα, πρέπει να αγωνιστούν, για να κερδίσουν την ανεξαρτησία και αυτονομία της Δ. Θράκης (Αλεξανδρή, 1988: 94)».

Η ηγεσία της τουρκικής κυβέρνησης παραμένει πιστή στην διαχρονικά αναθεωρητική της πολιτική απέναντι στην Ελλάδα. Οι δηλώσεις του Τούρκου προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν τον Νοέμβριο του 2016 είναι ενδεικτικές του τουρκικού μεγαλοϊδεατισμού και των στόχων που θέτει η Άγκυρα. Συγκεκριμένα δήλωσε: «η Συνθήκη της Λοζάνης δεν είναι ένα αδιαμφισβήτητο ιερό κείμενο. Και βέβαια θα το συζητήσουμε... Έχουμε επίγνωση ότι θα

---

¹Ο τουρκικός εθνικός όρκος (τουρκικά: *Mısâk-ı Millî* ή *MillîMisak*) είναι διακήρυξη έξι σημείων που ψήφισε το τελευταίο οθωμανικό κοινοβούλιο στις αρχές του 1920, με αναφορά τις αποφάσεις της συνελεύσεων των Τούρκων εθνικιστών στο Ερζερούμ και στη Σεβάστεια. Ο όρκος έθεσε τα σύνορα της μελλοντικής Τουρκικής Δημοκρατίας, στη βάση των πρόσφατων συνόρων της ηττημένης στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, «τις περιοχές του Κιρκούκ, της Θεσσαλονίκης, του Χαλεπίου και της Μοσούλης». Ειδικά όσον αφορά τα αραβικά εδάφη, ο *Όρκος* αρχικά είχε θεωρηθεί ότι κατά βάση τα απεμπολούσε, η σύγχρονη όμως έρευνα έδειξε ότι αυτό κάθε άλλο παρά ίσχυε (Αλεξανδρή, 1991: 94)

*θίζουμε τα συμφέροντα αρκετών αλλά και πάλι θα το πράξουμε» (Πολλάτος, 2016)». Σε μια άλλη ομιλία του, αφού επεσήμανε ότι η Τουρκική Δημοκρατία αποτελεί συνέχεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δήλωσε χαρακτηριστικά :«*Άλλα είναι τα φυσικά και άλλα τα σύνορα της καρδιάς μας (Η Καθημερινή, 2016)*». Οι δηλώσεις αυτές είναι απολύτως συμβατές και σύμφωνες με όσα διακηρύσσονται στον περίφημο Εθνικό Όρκο της Τουρκίας (MisakiMilli). Το κείμενο αυτό θεωρείται ως ο Καταστατικός Χάρτης της Τουρκίας (Μηνάγιας, 2016) και προκειμένου να γίνει απολύτως αντιληπτή η ουσία του «Εθνικού Όρκου» αρκεί να παρατεθεί η ακόλουθη φράση του Μουσταφά Κεμάλ που αναφέρεται εντός αυτού:« *Κάθε έδαφος όπου ζουν Τούρκοι περιλαμβάνεται στο MisakiMilli. Με τη βοήθεια του Αλλάχ θα πάρω πίσω τη Μοσουλή, το Κιρκούκ και τα νησιά (τα νησιά του Αιγαίου και την Κύπρο), καθώς επίσης θα ενσωματώσω εντός των συνόρων της Τουρκίας τη Θεσσαλονίκη και τη Θράκη (Διακαντώνης, 2017)*». Αλλά και ο ίδιος ο Ερντογάν σε δηλώσεις του σχετικά με τον «Εθνικό Όρκο» χαρακτηριστικά είχε αναφέρει: «*Η Τουρκία πάντοτε αγκάλιαζε όλους τους καταπιεσμένους πληθυσμούς και τα θύματα και ποτέ δεν εγκαταλείψαμε τους ομοεθνείς μας [...]. Γίνεται να φανταστεί κανείς την Ανδριανούπολη χωριστά από τη Θεσσαλονίκη ή το Κίρτζαλη; (Η Καθημερινή, 2016)*».*

Στη Θράκη οι επιδιώξεις της Αγκυρας συνίστανται στο να καλλιεργήσει διεθνώς την εντύπωση ότι η μουσουλμανική μειονότητα καταπιέζεται ενώ παράλληλα θεωρεί ότι υποκινώντας ένα κλίμα ελεγχόμενης έντασης στην περιοχή θα προσδώσει υπόσταση σε μια εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας χωρίς να παρεκκλίνει από το στρατηγικό της στόχο που είναι να ρευστοποιήσει κατά το δυνατόν την ελληνική κυριαρχία στην ακριτική περιοχή (Λυγερός, 2021). Απαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση των στόχων της είναι ο απόλυτος έλεγχος της μουσουλμανικής μειονότητας η οποία εθνοτικά αποτελείται από τουρκογενείς, Πομάκους και Ρομά. Αρωγός αλλά και κινητήρια δύναμη για την υλοποίηση των στρατηγικών της Τουρκίας αποτελεί το Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής.

3.2 Ρόλος και λειτουργία προξενικών αρχών με βάση το προξενικό δίκαιο

Με βάση το προξενικό δίκαιο υπάρχουν συγκεκριμένες λειτουργίες οι οποίες διέπουν το εκάστοτε προξενείο. Κάποιες από αυτές είναι οι παρακάτω. Αρχικά, βασικός σκοπός ύπαρξης του προξενείου θεωρείται η διαφύλαξη και η προστασία των συμφερόντων του κράτους το οποίο διατηρεί το προξενείο αλλά και των υπηκόων του που ζουν σε αυτό υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου. Η δημιουργία φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών και η σύναψη εμπορικών, πνευματικών και οικονομικών σχέσεων και δραστηριοτήτων. Η

έκδοση ταξιδιωτικών εγγράφων και διαβατηρίων στους υπηκόους του κράτους που πρεσβεύει το προξενείο καθώς και ανανεώσεις σχετικών εγγράφων. Παροχή αρωγής σε νομικά και φυσικά πρόσωπα είτε ενήλικα είτε ανήλικα αλλά και διαφύλαξη των συμφερόντων τους υπό το πρίσμα της νομοθεσίας του κράτους διαμονής. Την διενέργεια πράξεων διοικητικής φύσεως σε σημείο το οποίο δεν φέρνει σε σύγκρουση τις πράξεις αυτές με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο του κράτους διαμονής. Τέλος σημαντική είναι η νομική εκπροσώπηση των υπηκόων του κράτους το οποίο πρεσβεύει το προξενείο ενώπιον του δικαστηρίου με σκοπό την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του υπηκόου σε συνδυασμό με το νομοθετικό πλαίσιο τους κράτους διαμονής (Γουργουρίνης, 2020).

3.3 Η δράση του Τουρκικού Προξενείου της Κομοτηνής

Η ιστορία του Τουρκικού Προξενείου της Κομοτηνής ξεκινάει αμέσως μετά τη Συνθήκη της Λοζάνης το 1923 ευνοώντας κάθε φιλοτουρκική δραστηριότητα. Αρχικά λειτούργησε ως Προξενικό Γραφείο βρισκόμενο υπό την εποπτεία του Τουρκικού Προξενείου της Θεσσαλονίκης ενώ από το 1930 έχοντας και τη σύμφωνη γνώμη της τότε κυβερνήσεως του Ελευθέριου Βενιζέλου αναβαθμίστηκε σε προξενείο (Αλεξανδρής, 1988:95). Το 1950 αναβαθμίστηκε εκ νέου και από τότε λειτουργεί ως Γενικό Προξενείο, χωρίς όμως να είναι σε αμοιβαιότητα με το αντίστοιχο Γενικό Προξενείο της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη (Συρίγος, 2000: 53). Στη Ροδόπη και συγκεκριμένα στην Κομοτηνή που αποτελεί και την έδρα του τουρκικού προξενείου διαμορφώνεται και προωθείται η σκληρή γραμμή διεκδίκησης της τουρκικής ταυτότητας (Ασκούνη, 2006: 305). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η εγκατάσταση του τουρκικού προξενείου στην Κομοτηνή έδωσε στην Τουρκία το έρεισμα να αυτοχρησθεί ελεγκτής των συνθηκών διαβίωσης των μουσουλμάνων της περιοχής αλλά και της εφαρμογής της Συνθήκης της Λοζάνης (Συρίγος, 2000: 53). Παράλληλα από πολύ νωρίς βασική του επιδίωξη αποτέλεσε η συγχώνευση των Πομάκων και των Ρομά με τους Τουρκογενείς και δεν είναι λίγες οι φορές που λειτουργεί ως παράλληλο κράτος υποκαθιστώντας την ελληνική διοίκηση (Συρίγος, 2000: 53-54).

Η δράση του τουρκικού προξενείου επισημαίνεται ήδη από πολύ νωρίς και συγκεκριμένα όταν στην ελληνική Θράκη εγκαταστάθηκε ένα μέρος των προσφύγων που δημιούργησε η Μικρασιατική Καταστροφή γεγονός που προκάλεσε σοβαρά προβλήματα στους ήδη εγκατεστημένους μουσουλμάνους (Λαυρέντζος, 2013: 30). Η τουρκική κυβέρνηση προχώρησε σε λήψη μέτρων σε βάρος της ακίνητης περιουσίας της αντίστοιχης ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που ανάγκασε την ελληνική πλευρά το 1927

να μετεγκαταστήσει τους πρόσφυγες σε άλλες περιοχές της Ελλάδας ενώ παράλληλα αποκατέστησε πλήρως τις μουσουλμανικές περιουσίες. Η Τουρκία με την επέμβαση της αυτή στο εσωτερικό της μειονότητας έχοντας την αμέριστη συμπαράσταση και ενεργό συμμετοχή του τουρκικού προξενείου αποσκοπούσε στο να διαμορφώσει στη μουσουλμανική μειονότητα την αντίληψη ότι η τουρκική κυβέρνηση είναι ο προστάτης τους, εξαπολύοντας συγχρόνως διεθνή εκστρατεία υπέρ των «δικαιωμάτων των Τούρκων της Δυτικής Θράκης (Λαυρέντζος, 2013:31)».

Χαρακτηριστική είναι και η επιστολή του τότε Γενικού Διοικητή Θράκης Μπούμπουλη προς το Υπουργείο Εξωτερικών, το 1927 όπου μεταξύ άλλων επισημαίνει το ρόλο του τουρκικού προξενείου. Συγκεκριμένα αναφέρει: *«η μόνη οργάνωση κατά της ασφαλείας του Κράτους γίνεται παρά του Τούρκου Προξένου, αλλ' εντυχώς λόγω της αμερόληπτου και πατρικής διοικήσεώς μας του τουρκικού στοιχείου, ούτος κατέστη ανίκανος να εύρη κατάλληλον έδαφος. Δια τον λόγον τούτον προσπαθεί ίνα δια ψευδών διαμαρτυριών, φθάσηεκβιάζων το τουρκικόνστοιχείον εις το ποθούμενόν του. Το ότι πάντοτε ενεργεί κακή τη πίστη εφάνη εμπράκτως εκ του τελευταίου επεισοδίου το οποίον ήθελε να δημιουργήσει μετά του στρατού ότι δήθεν οι στρατιώταιεφώναζον “Κάτω η Τουρκία”, “Κάτω ο Κεμάλ”. Τούτο εν γνώσει ότι δεν είναι αληθές το εδημιούργησε δια να φανατίση το τουρκικόνστοιχείον αλλά δυστυχώς δι' αυτόν εύρε τούτον απαθέστατον και δεν ηδυνήθη να το εξεγείρη. Αυτή είναι η Πολιτεία του Τούρκου προξένου...»(Καλεντερίδης, 2009)».*

Εργαζόμενο το τουρκικό προξενείο προς την κατεύθυνση του προσεταιρισμού των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης που αποτέλεσε και μια από τις πρώτες επιδιώξεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, διοχέτευσε ισχύ και στον μειονοτικό τύπο μέσω του οποίου ασκεί άμεση επιρροή στη μουσουλμανική κοινότητα. Άλλωστε η ελεύθερη πρόσβαση της μειονότητας στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης έγινε απολύτως σεβαστή αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης (Κοττάκης, 2000: 137). Το 1924 εκδόθηκε η πρώτη μειονοτική εφημερίδα από τον δάσκαλο και δημοσιογράφο Mehmet Hilmi με τίτλο Yeni Ziya (Νέο Φως), η οποία μετατράπηκε σε Yeni Adım (Νέο Βήμα) από το 1925, με στόχο να μεταλαμπαδεύσουν στη μουσουλμανική μειονότητα εθνικιστικές ιδέες δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην κοινή εθνική τους καταγωγή (Τσιούμης, 1998: 418). Ακολουθώντας κατά γράμμα την επίσημη πολιτική της Τουρκίας ο Hilmi και η ομάδα του, εργάστηκαν για την προώθηση και επικράτηση στη Δυτική Θράκη των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, έχοντας την πλήρη οικονομική στήριξη του τουρκικού προξενείου ως προς την διανομή και έκδοση των εφημερίδων (Ιορδάνογλου, 1998: 221).

Καθοριστική υπήρξε η συνεισφορά του τουρκικού προξενείου και στην επιβολή των αρχών του Κεμαλισμού² κυρίως μέσω της οικονομικής υποστήριξης και συνεχούς στήριξης των δράσεων των μειονοτικών συλλόγων και σωματείων που ιδρύονται στη Δυτική Θράκη ήδη από το 1927. Η «Εφημερίς των Βαλκανίων» που εκδίδονταν στη Θεσσαλονίκη γράφει χαρακτηριστικά στις 28/12/1928 :*«Ωσάν όμως μη ήρκουν, ιδρύθη εσχάτως εν Ξάνθη λέσχη υπό την επωνυμίαν “Σωματείον της Νεολαίας”. Το σωματείον τούτο είναι παράρτημα του εν Τουρκία κυβερνητικού λαϊκού κόμματος, του οποίου, ως γνωστόν, πρόεδρος είναι ο Μουσταφά Κεμάλ. Σκοπός του σωματείου τούτου είναι η διάδοσις του κεμαλισμού και η διά παντός μέσου διάσπασις των κρατικών θεμελίων. Το σωματείον τούτο προσπαθεί διά διαφόρων μέσων να ενσπείρει διχονοίας μεταξύ Τούρκων και ελλήνων και διανοίξει χάσμα μεταξύ των μουσουλμάνων και κρατικών υπηρεσιών, ώστε να δικαιολογή τον εν Κωνσταντινουπόλει και Αγκύραδημιουργούμενον εκάστοτε θόρυβον περί καταπιέσεων των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης. Είναι ανάγκη να φροντίση το Κράτος με πολλήν προσοχήν ώστε να μηδενίσει πάσας τας ενεργείας των κεμαλικών, προπαντός είναι ανάγκη να προσέξη ιδιαιτέρως τους διαφόρους υπαλλήλους οι οποίοι για λόγους ευπιστίας και ελαφρότητος παραγνωρίζουν την σοβαρότητα της καταστάσεως και επιτρέπουν ακώλυτον την δράσιν των πρακτόρων του κεμαλισμού (Στούκας,2018)»*. Παράλληλα ιδρύεται και το σωματείο "Οίκος της Τουρκικής Νεολαίας" στην Ξάνθη το 1927, το οποίο το 1936 μετά από απόφαση των ελληνικών δικαστηρίων μετονομάσθηκε σε «Τουρκική Ένωση Ξάνθης», με βασική αποστολή την επιβολή των κεμαλικών αρχών μέσω της δημιουργίας κοινωνικών και αθλητικών εκδηλώσεων που ξέφευγαν από τη θρησκεία (Συρίγος, 2017).

Επίσης στον τομέα της εκπαίδευσης η ανάμειξη του τουρκικού προξενείου ήταν καταλυτική, χρηματοδοτώντας από το 1950 τη λειτουργία αρκετών μειονοτικών σχολείων στην Πομακική κυρίως περιοχή της Δυτικής Θράκης έχοντας ως στόχο να επηρεάσει τον αυτοπροσδιορισμό τους (Τσιούμης, 2007: 234-235) και ταυτόχρονα να πετύχει την γλωσσική και πολιτισμική ενοποίηση του μουσουλμανικού στοιχείου της Δυτικής Θράκης προσδίδοντάς το σαφή τουρκικά χαρακτηριστικά. Σ' αυτό συνέβαλαν και τα δύο μορφωτικά σύμφωνα που υπογράφηκαν μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το 1951 και το 1968 αντίστοιχα τα οποία προέβλεπαν την ίδρυση μορφωτικών ιδρυμάτων και τη διδασκαλία σ' αυτά της Γλώσσας, της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας της Τουρκίας ενώ καθιερώνεται πλέον στη

---

²Βασική επιδίωξη των κεμαλικών υπήρξε η εκκοσμίκευση της μειονότητας μέσω της υιοθέτησης λατινικού αλφάβητου, αστικών δικαστηρίων κ.α (Κόλλια, 2020).

μειονοτική εκπαίδευση μία μόνο γλώσσα παράλληλα με την επίσημη γλώσσα, τα ελληνικά (Λαυρέντζος, 2013: 41).

Οι παρεμβάσεις του τουρκικού προξενείου συνεχίζονται και στη σύγχρονη εποχή και επικεντρώνονται κυρίως στην πολιτική και οικονομική ζωή της περιοχής ασκώντας μια επιθετική διπλωματία για να ελέγξει την μουσουλμανική μειονότητα, που έχει πλέον συμπεριλάβει και την ήπια ισχύ.

Η χειραγώγηση της εκλογικής συμπεριφοράς της μειονότητας αλλά και η προώθηση μειονοτικών, φίλα προσκείμενων στο προξενείο, ως υποψήφιων σε πολιτικές, δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές αποτελούν πάγιες τακτικές που ακολουθεί το τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής (Συρίγος, 2000: 54). Στις εκλογές του 1985 χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ο μηχανισμός απειλών του προξενείου προκειμένου οι μειονοτικές ψήφοι να στραφούν προς τους ανεξάρτητους συνδυασμούς (Συρίγος, 2014) που έκαναν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους στους νομούς Ροδόπης και Ξάνθης. Αλλά και στην εκλογική αναμέτρηση που έλαβε χώρα τον Απρίλιο του 1990 η εκλογή των δύο ανεξάρτητων μειονοτικών βουλευτών Αχμέτ Σαδίκ στη Ροδόπη και Αχμέτ Φαϊκογλου στην Ξάνθη επιτευχθεί μέσω της κινητοποίησης ολόκληρου του μηχανισμού του τουρκικού προξενείου της Κομοτηνής υπέρ της εκλογής τους δια της συστηματικής προβολής τους από τα τουρκικά κρατικά τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά κανάλια ,των οποίων το σήμα εκπέμπει στην Ελληνική Θράκη. Το γεγονός αυτό είχε προκαλέσει την έντονη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης χαρακτηρίζοντας τον τότε γενικό πρόξενο του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής ως *persona non grata* προχωρώντας στην απέλασή του (Συρίγος, 2016: 410-411).

Ακόμη, στις βουλευτικές εκλογές του 2012 ο υποψήφιος με το συνδυασμό του ΠΑ.ΣΟ.Κ, Μπουχράν Μπαράν κατήγγειλε το προξενείο για προεκλογικές και μετεκλογικές μεθοδεύσεις δηλώνοντας συγκεκριμένα: «η μειονότητα στη μεγάλη της πλειοψηφία άγεται και φέρεται από το τουρκικό προξενείο...αυτοί δεν με στήριξαν γιατί δεν τους προσκυνάω (Ξανθοπούλου, 2012)». Αλλά και στις ευρωεκλογές του 2014 η Άγκυρα απέδειξε ότι μπορεί να συσπειρώσει και να χειραγωγήσει πολιτικά τη μειονοτική κοινότητα (Λυγερός, 2021). Το τουρκόφρονο Κόμμα Ισότητας Ειρήνης και Φιλίας (ΚΙΕΦ) έλαβε την πλειονότητα των μουσουλμανικών ψήφων με πανελλαδικό ποσοστό που ανέρχονταν στο 0,75% ενώ στους νομούς Ροδόπης και Ξάνθης κατέκτησε την πρώτη θέση με ποσοστό 42% και 26% αντίστοιχα. Απώτερος στόχος της τουρκικής κυβέρνησης ήταν να κάνει επίδειξη δύναμης δεδομένου ότι το όριο του 3% για την είσοδο στη Βουλή αυτόνομου μουσουλμανικού

κόμματος είναι δεσμευτικό λόγο και του πληθυσμού μεγέθους της μειονότητας (Λυγερός, 2021). Άλλωστε αυτός είναι και ο λόγος που δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στα ανταλλάγματα που δύνανται να αποσπάσει η σκληροπυρηνική μερίδα της μειονότητας διαπραγματευόμενη τις μειονοτικές ψήφους με τα ελληνικά κόμματα.

Έντονη είναι και η οικονομική παρουσία της Τουρκίας στη Δυτική Θράκη γεγονός που επιτυγχάνεται με την αδιάλειπτη παρέμβαση του προξενείου στην τοπική οικονομία. Μειονοτικοί και επιχειρήσεις από την Τουρκία ενθαρρύνονται για τη δημιουργία επιχειρήσεων ή την εξαγορά ακινήτων στην περιοχή (Συρίγος, 2000: 54). Στόχος της τουρκικής διπλωματίας είναι να ενισχύσει την επιχειρηματική δραστηριότητα της μειονότητας χρησιμοποιώντας όμως τρόπους που δεν προωθούν τον υγιή ανταγωνισμό και κατ' επέκταση χειραγωγούν τους μειονοτικούς επαγγελματίες (Στυλιανίδης, 2017). Αυτό επιτυγχάνεται είτε με τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης τους σε φθινό, τουρκικό κατά κύριο λόγο, χρήμα είτε μέσω προνομιακών συνεργασιών με την αγορά της Τουρκίας είτε άλλοτε ενθαρρύνοντας τη μειονότητα να προτιμά την αγορά προϊόντων από μειονοτικές και μόνο επιχειρήσεις (Στυλιανίδης, 2017).

Η προσπάθεια οικονομικής διεξόδου της Τουρκίας στην Δυτική Θράκη μπορεί να γίνει κατανοητή μετά τον Ιούλιο του 1959 όπου έλαβε χώρα η ομιλία ανώτατων διπλωματικών υπαλλήλων με σκοπό την δημιουργία μιας έκθεσης με συμφωνηθέντες όρους ως προς το μειονοτικό ζήτημα. Υπό την κατεύθυνση των Τουρκικών επιδιώξεων ο Τούρκος διπλωμάτης Zeki Kuneralp έθεσε τα παρακάτω ζητήματα. Αρχικά, την αναθεώρηση της συνθήκης της Λοζάνης με σκοπό την μετονομασία της μουσουλμανικής μειονότητας σε τουρκική, την αναγνώριση των Πομάκων ως τουρκικής προέλευσης μειονότητα, την διευκόλυνση στις μετακινήσεις των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης στην Τουρκία μέσω της κατάργησης των διαβατηρίων και της διευκόλυνσης φοίτησης σε Τουρκικά πανεπιστήμια, την οργάνωση σωματείων όχι μόνο επαγγελματικού χαρακτήρα αλλά και πολιτισμικού και τέλος την ίδρυση Τουρκικής Τράπεζας στα όρια της Δυτικής Θράκης (Τσιούμης, 2006: 212). Για την κυβέρνηση της Τουρκίας η χειραγώγηση των μειονοτήτων μέσω της εκπαίδευσης, της θρησκείας και του πολιτισμού αποτελούσε θεμέλιο για την χάραξη μιας πολιτικής οικονομικής διεξόδου η οποία είχε ως βασικό και κύριο στόχο την οικονομική ανάπτυξη των μειονοτικών πληθυσμών υποβοηθούμενη από το τουρκικό κράτος. Με αυτό τον τρόπο η πολιτική της χειραγώγησης της μειονότητας αποτελούσε ένα βασικό εργαλείο εξωτερικής πολιτικής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των παραπάνω αποτελεί το γεγονός πως από το 2003 έως το 2008 υπήρξε η ανέγερση 10 τζαμιών τα οποία

στο σύνολο τους κόστισαν 6.000.000€ ενώ ο ετήσιος προϋπολογισμός της Τουρκίας στην Δυτική Θράκη ανέρχεται στα 15.000.000€ σε ετήσια βάση με σκοπό την ανάπτυξη δομών όπως η εκπαίδευση, η θρησκεία και ο πολιτισμός (Αθανασόπουλος & Χασαπόπουλος, 2008).

Επιπλέον, μετά το 1991, υπήρξε υποχώρηση στους κανόνες σχετικά με τις επιτηρούμενες ζώνες³ στην μεθόριο. Οι κανόνες αυτοί απαγόρευαν την αγορά αγροτεμαχίων. Μετά την άρση τους παρατηρήθηκε η αγορά μεγάλων εκτάσεων από κατοίκους της μουσουλμανικής μειονότητας σε υψηλές τιμές. Οι αγορές αυτές ενδεχομένως να χρηματοδοτήθηκαν από την τουρκική κυβέρνηση ως μοχλός πίεσης για την επεκτατική πολιτική της (Ακριτίδου, 2004).

Η πιο αντιπροσωπευτική παρέμβαση αποτελεί αναμφισβήτητα η λειτουργία της αγροτικής τράπεζας Ziraat Bankasi⁴, τουρκικών συμφερόντων, πλήρως κατευθυνόμενη και ελεγχόμενη από το τουρκικό προξενείο και κατ' επέκταση από την τουρκική εξωτερική πολιτική, η οποία με χαμηλά επιτόκια της τάξεως του 5% έναντι των υπολοίπων τραπεζών που ξεπερνά το 10% δίνει στους μουσουλμάνους της περιοχής ένα ισχυρό πλεονέκτημα να αναπτύξουν κάθε επιχειρηματική δραστηριότητα αυξάνοντας έτσι το μερίδιο της στην οικονομία της Θράκης. Αναμφισβήτητα η παρουσία της εν λόγω τράπεζας στην περιοχή αλλά και γενικότερα όπου υφίσταται μειονοτικό στοιχείο συνιστά μια κίνηση με βαρύνουσα οικονομική, πολιτική και συμβολική σημασία που συμβάλει καθοριστικά στο τουρκικό εποικοδόμημα που επιχειρείται βαθμιαία στη Θράκη (Λαυρέντζος, 2013: 62). Από οικονομική σκοπιά ανακυκλώνεται και ενισχύεται η μειονοτική ρευστότητα μέσω χρηματικών εισροών από την Τουρκία και προωθείται έτσι μια ανεξάρτητη «μειονοτική οικονομία». Από πολιτική σκοπιά προωθείται ο εκτουρκισμός του δημόσιου βίου της

---

³ Η ύπαρξη επιτηρούμενων ζωνών, εντός της ελληνικής επικράτειας, χρονολογείται από την δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά. Το καθεστώς Μεταξά, τον Δεκέμβριο του 1936, κύρωσε τον Αναγκαστικό Νόμο 736/1936 «περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων». Βάσει του νόμου αυτού ορισμένες παραμεθόριες περιοχές, στα βόρεια σύνορα της χώρας, χαρακτηρίστηκαν «αμυντικές περιοχές», δεδομένου ότι θα εκτελούνταν έργα οχύρωσης. Κάθε αμυντική περιοχή αποτελούνταν από μια Απαγορευμένη ζώνη και μια Επιτηρούμενη Ζώνη. Στην πρώτη απαγορευόταν η είσοδος προσώπων μη στρατιωτικών. Στη δε Επιτηρούμενη ζώνη, η είσοδος και η κυκλοφορία προσώπων ή οχημάτων γινόταν υπό αυστηρούς όρους και περιορισμούς. Στις περιοχές αυτές είχαν τοποθετηθεί ειδικές πινακίδες, οι οποίες επεσήμαναν την ιδιαιτερότητα του χώρου. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών είχαν εφοδιαστεί με ειδικές ταυτότητες (λευκές), ενώ χρειαζόταν ειδική άδεια από τη αστυνομία και τον στρατό για όποιον δεν ήταν μόνιμος κάτοικος. Ο νόμος αφορούσε έντεκα συνολικά παραμεθόριους νομούς της χώρας. Τον Δεκέμβριο του 1970, οι επιτηρούμενες ζώνες καταργήθηκαν παντού, εκτός από τη Δυτική Θράκη. Το καθεστώς της Επιτηρούμενης Ζώνης στη περιοχή της Θράκης διατηρήθηκε μέχρι τον Νοέμβριο του 1995, όπου ο τότε υπουργός Εθνικής Αμυνας έριξε την τελευταία μπάρα που χώριζε τους Πομάκους, του ορεινού όγκου της Ροδόπης, από τον υπόλοιπο πληθυσμό της περιοχής (Κολλάρος, 2018).

⁴ Εμφανίστηκε στην Ελλάδα το 2008, διατηρεί καταστήματα στην Αθήνα, την Κομοτηνή, την Ξάνθη και τη Ρόδο, είναι η παλαιότερη τράπεζα της Τουρκίας και αποτελεί τη δεξαμενή χρηματοδότησης των επιχειρήσεων της MIT στα Βαλκάνια και σε άλλες χώρες του κόσμου (kavalapress, 2013).

μουσουλμανικής μειονότητας καθώς οι οικονομικές της ανάγκες εξυπηρετούνται από ένα χρηματοπιστωτικό ίδρυμα καθαρά τουρκικών συμφερόντων, διευκολύνοντας συγχρόνως την πολιτική της χειραγώγηση (Λαυρέντζος, 2013: 62). Αλλά και από συμβολική σκοπιά το γεγονός ότι παρέχεται σε έναν μουσουλμάνο που διαβιεί στην ελληνική επικράτεια, η δυνατότητα να συναλλάσσεται οικονομικά σε μια τουρκική τράπεζα προκαλεί αυτόματα στους μειονοτικούς αισθήματα αυτοπεποίθησης και αυτάρκειας (Λαυρέντζος, 2013: 62).

Παράλληλα, δεν είναι λίγες οι φορές που έρχονται στην επιφάνεια διάφορες πληροφορίες σχετικά με μυστικά κονδύλια που διανέμει το τουρκικό προξενείο σε μουσουλμάνους για σκοπούς αγοράς επιλεγμένων ακινήτων αλλά και επιχορηγήσεων σε μουσουλμανικά καταστήματα (Στοφορόπουλος, 1994: 76-79). Αποτέλεσμα αυτού είναι να δημιουργούνται στην περιοχή καταστήματα από τουρκικούς ομίλους τα οποία διαθέτουν προς πώληση αποκλειστικά τουρκικά προϊόντα σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές εκτοπίζοντας τα αντίστοιχα ελληνικά (Συρίγος, 2000:54). Συγχρόνως, οι μειονοτικοί που συστήνουν επιχειρήσεις παροτρύνονται να συνεργάζονται με την Τουρκία καθώς και να χρησιμοποιούν στις εργασίες τους αποκλειστικώς άτομα της μειονότητας (Συρίγος, 2000: 54). Προωθείται έτσι μια σταδιακή εξοικείωση με ένα περιβάλλον αποτελούμενο από πληθώρα τουρκικών στοιχείων γεγονός που συνιστά μια ακόμη μορφή εκτουρκισμού της μειονότητας (Λαυρέντζος, 2013: 63). Αν και η επιχειρηματική συνεργασία σε ένα ελεύθερο περιβάλλον αμοιβαίας εμπιστοσύνης θα συνεπάγονταν ίσως πρόοδο, εντούτοις η χειραγωγημένη επιχειρηματικότητα ειδικά όταν εξαρτάται από σκοπιμότητες εξωτερικής πολιτικής και εκλογικής παρεμβατικότητας της γείτονος χώρας στη μειονότητα είναι όχι μόνο ανησυχητική αλλά και επικίνδυνη (Στυλιανίδης, 2017).

Η παρεμβατικότητα του προξενείου συνεχίζεται και στην καθημερινή ζωή των μουσουλμάνων καθώς η δημιουργία μαύρης λίστας υπήρξε για πολλά χρόνια μοχλός πίεσης και χειραγώγησης της μειονοτικής κοινότητας. Στους ανεπιθύμητους μουσουλμάνους τα ονόματα των οποίων περιλαμβάνονται στην εν λόγω λίστα δεν επιτρέπονταν η χορήγηση βίζας που χρειάζονταν σε περίπτωση που επιθυμούσαν να επισκεφθούν την Τουρκία (Συρίγος, 2000: 54). Η τακτική της μαύρης λίστας δημιούργησε μια σχέση εξάρτησης των μειονοτικών πληθυσμών από το προξενείο καθώς η αδυναμία να μεταβούν και να επισκεφθούν συγγενικά τους πρόσωπα που διέμεναν σε τουρκικό έδαφος τους εξωθούσε να ενδώσουν σε τυχών απαιτήσεις του τουρκικού προξενείου.

Θα μπορούσε να θεωρηθεί, από την ανάλυση των δεδομένων που αφορούν το ρόλο του τουρκικού προξενείου στην Κομοτηνή ότι οι αρμοδιότητές του στη Δυτική Θράκη παρεκκλίνουν από τα διεθνή προξενικά πλαίσια τα οποία αναφέρθηκαν στην δεύτερη παράγραφο της συγκεκριμένης ενότητας και η δράση του στην περιοχή συμβάλει τα μέγιστα στην επιτυχία των στόχων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής αναφορικά με τη μουσουλμανική μειονότητα. Το τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής ευθυγραμμίζοντας απόλυτα τη δράση του με την πολιτική που ακολουθεί η Τουρκία στη Θράκη και έχοντας ως πρόσχημα την προστασία των μειονοτήτων αποσκοπεί να χειραγωγήσει τους μουσουλμάνους που διαβιούν στην περιοχή, να τους εμφυτεύσει την τουρκική συνείδηση και εν τέλει να τους χρησιμοποιήσει ως μοχλό αποσταθεροποίησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

4.1 Ο ρόλος των μουφτήδων

Ο θρησκευτικός προσανατολισμός της μουσουλμανικής μειονότητας υπήρξε πεδίο ενδιαφέροντος της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής ήδη από την εποχή του Κεμάλ. Σύμφωνα με τον Συρίγο (2015: 613): *«οι μουσουλμάνοι της Θράκης είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την θρησκευτική τους ταυτότητα γεγονός που εξηγεί το λόγο που αντιμετώπιζαν με δυσπιστία το κεμαλικό καθεστώς της Τουρκίας, που είχε θέσει υπό διωγμό τις μουσουλμανικές παραδόσεις και είχε δημιουργήσει ένα απονευρωμένο και απομακρυσμένο από το λαό κρατικό Ισλάμ»*. Ζητήματα αναφορικά με την θρησκευτική ελευθερία και πίστη ανάγονται σε θέματα με έντονα πολιτικό χαρακτήρα αποτελώντας πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης ενώ οι θρησκευτικοί ηγέτες της μειονότητας λαμβάνουν πολιτικό προφίλ. Το θέμα της αναδείξεως των μουφτήδων στη Δυτική Θράκη θα εξεταστεί στο παρόν κεφάλαιο καθώς και πώς η Άγκυρα χρησιμοποιεί το ευαίσθητο αυτό ζήτημα προς ίδιον όφελος και ποιους σκοπούς επιδιώκει.

Ο μουφτής κατέχει εξέχουσα θέση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης καθώς είναι ο θρησκευτικός και πνευματικός ηγέτης των μουσουλμάνων. Ηγείται του θρησκευτικού γίνεσθαι μέσω της ομαδική προσευχής αλλά και της επαφής με τους πιστούς της περιφέρειάς του (Τσιτσελίκης, 1999: 13). Σε κάθε νομό της Θράκης έχει τοποθετηθεί από ένας μουφτής με έδρα την Ξάνθη, την Κομοτηνή και το Διδυμότειχο, με γενικό επικεφαλής το μουφτή της Κομοτηνής στον οποίο υπακούουν όλοι. Στην Ελλάδα ο θεσμός του μουφτή λειτουργεί κατά τα συντηρητικά μουσουλμανικά πρότυπα (Λαυρέντζος, 2013: 56) και παράλληλα αποτελεί τον θεματοφύλακα των ισλαμικών αξιών αλλά και το γνήσιο εκφραστή της αυθεντικότητας του ισλαμικού δόγματος (Παναγιωτίδης, 1995: 90). Επί της ουσίας οι μουφτήδες είναι ιεροδικαστές που αποφασίζουν σχετικά με θέματα που άπτονται του ιερού μουσουλμανικού νόμου ενώ παράλληλα η Ελλάδα τους χορήγησε και δικαστικές αρμοδιότητες με δικαιοδοσία στο οικογενειακό και κληρονομικό Δίκαιο των μουσουλμάνων (Συρίγος, 2000: 74). Με την ανάθεση στο μουφτή καθήκοντα ιεροδίκη αυτός αναδεικνύεται όχι μόνο ως ο κυριότερος και αυθεντικότερος ερμηνευτής του Κορανίου αλλά και κύριος εκπρόσωπος της μουσουλμανικής μειονότητας απέναντι στην ελληνική διοίκηση. Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία αν και έχει επικριθεί ως αντισυνταγματική καθώς αντίκειται στην αρχή του νόμιμου δικαστή (άρθρο 8 του Συντάγματος) εντούτοις

επιβεβαιώθηκε με το Ν.1920/1991 «Περί Θρησκευτικών λειτουργιών των μουσουλμάνων της Θράκης (Κοττάκης, 2000: 87-88)».

Αξίζει να σημειωθεί ότι για την ανομοιογενείς, τόσο θρησκευτικά όσο και πολιτισμικά, μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης η θρησκεία και κατ' επέκταση ο μουφτής αποτελούν ένα ισχυρό ενοποιητικό στοιχείο (Συρίγος, 2000: 75). Επίσης, δέον να αναφερθεί, ότι ο μουφτής για τις μουσουλμανικές μειονότητες που διακρίνονται για τον συντηρητισμό τους και την απόλυτη προσήλωση στο Ισλάμ, αντικατοπτρίζει κάτι πολύ περισσότερο από ένα απλό θρησκευτικό ηγέτη, γεγονός που τον καθιστά σημαντικό πόλο εξουσίας μέσα στους κόλπους της μειονότητας (Συρίγος, 2000:75). Άλλωστε το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της μειονότητας ασπάζεται την μουσουλμανική θρησκεία, παρέχει στην Τουρκία ελεύθερο χώρο προκειμένου αυτή να ενδυναμώσει το τουρκικό Ισλάμ στη Δυτική Θράκη εκμεταλλευόμενη καταστάσεις όπως η επιλογή ψευδομουφτήδων, η εκφώνηση προπαγανδιστικών λόγων αλλά και η λειτουργία φροντιστηρίων για δήθεν ερμηνεία του Κορανίου.

Ήδη από τη δεκαετία του 1990 μια μερίδα της μουσουλμανικής μειονότητας, καθοδηγούμενη από την Τουρκία, διαπίστωσε πως ο μουφτής δύναται να διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο στην χειραγώγηση της μειονότητας κι έτσι ξεκίνησαν να τον αμφισβητούν προβάλλοντας ως κορωνίδα των επιχειρημάτων τους ότι ο μουφτής δεν εκλέγεται ως προβλεπόμενος με το Ν.2345/1920 αλλά διορίζεται και μάλιστα από μη μουσουλμάνους (Κοττάκης, 2000:91). Αυτό βέβαια που παρέλειπαν να αναφέρουν ήταν ότι οι διατάξεις του συγκεκριμένου νόμου είχαν καταστεί ανενεργές με τη Συνθήκη της Λοζάνης το 1923 και ως εκ τούτου ουδέποτε είχαν εφαρμοστεί (Γεωργούλης, 1993: 52-55). Παράλληλα, οι ίδιοι κύκλοι, επιχειρούν να προβάλλουν πρωτίστως στο εξωτερικό μια συγκεχυμένη εικόνα, πληροφορώντας την κοινή γνώμη ότι ο θεσμός του μουφτή στην Ελλάδα υπόκειται σε πιέσεις από την επίσημη πολιτεία με απώτερο στόχο να πλήξουν τον εν λόγω θεσμό προσδίδοντάς του πολιτικοποιημένα χαρακτηριστικά και προάγοντας έτσι την αναξιοπιστία και όχι τη συνοχή μεταξύ του μουσουλμανικού στοιχείου στη μειονότητα.

Από το 1923 έως το 1990 τηρείται μια άτυπη συμφωνία ανάμεσα στην ελληνική πολιτεία και τις μουσουλμανικές κοινότητες βάση της οποίας οι μουφτήδες αναλαμβάνουν και ασκούν τα καθήκοντά τους μέσω εκλογής που γίνονταν από τους ηγέτες της μειονότητας και έπονταν η επικύρωση της εκλογής από την ελληνική πολιτεία της οποίας αποτελούσαν δημόσιοι λειτουργοί (Τσιτσελίκης, 1999: 9-10). Μάλιστα το τουρκικό προξενείο της

Κομοτηνής με το πέρασμα του χρόνου αφού ενίσχυσε την δράση του απέκτησε λόγο στην επιλογή των μουφτήδων υποδεικνύοντας αυτό τα πρόσωπα που θα αναλάμβαναν τις θέσεις. Αυτό έδινε τη δυνατότητα στις τουρκικές αρχές να προβάλουν για θρησκευτικούς ηγέτες της μειονότητας άτομα προσκείμενα στο χώρο των κεμαλικών-φιλότουρκων μειονοτικών που τάσσονταν υπέρ της προσέγγισης της μειονότητας με την Τουρκία. Ο κίνδυνος της τουρκικής διείσδυσης ήταν πλέον ορατός γεγονός που επιβεβαιώθηκε όταν μέρος της φιλοτουρκικής μειονότητας άσκησε έντονες πιέσεις για άμεση εκλογή μουφτήδων που ανήκαν σε συγκεκριμένη ομάδα χειραφετημένων πιστών.

Με την ψήφιση όμως του Ν.1920/1991 «Περί Θρησκευτικών λειτουργιών των μουσουλμάνων της Θράκης», οι μουφτήδες διορίζονται από το ελληνικό κράτος κατόπιν επιλογής τους από τον εκάστοτε Περιφερειάρχη ακολουθώντας συγκεκριμένη διαδικασία (Κοττάκης, 2000: 90). Η ανάδειξη του μουφτή με διορισμό και όχι με εκλογή αποτελεί "μήλον της έριδος" για τη σχέση της ελληνικής πολιτείας με τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης. Η Τουρκία αρνείται να αναγνωρίσει τους νόμιμους μουφτήδες και τους αντιμετωπίζει ως συνεργάτες της Ελλάδας καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια να τους απομονώσει στη μειονότητα. Η απαίτηση των εκπροσώπων της μειονότητας για ανάδειξη μουφτή μέσω εκλογής είναι σαφής γεγονός όμως που αντίκειται στις δικαιοδοτικές του αρμοδιότητες και προβάλλεται ως κάλυμα από την ελληνική πολιτεία, καθότι το Σύνταγμα της Ελλάδας δεν επιτρέπει το θεσμό του "λαϊκού" (αιρετού) δικαστή (άρθρο 8 του Συντάγματος). Αυτό οδήγησε στην παρουσία δύο μουφτήδων, στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη, ενός διορισμένου από το ελληνικό κράτος και ενός εκλεγμένου από την κατά τόπο μειονότητα (Λαυρέντζος, 2013: 56). Μάλιστα οι τελευταίοι είναι γνωστοί και ως «ψευδομουφτήδες» τους οποίους επιχειρούν να επιβάλλουν με ανορθόδοξα μέσα και με ρόλο του παραμένει αμφιλεγόμενος. Δεδομένου ότι η ελληνική πολιτεία δεν τους αναγνωρίζει, οι μη νόμιμοι μουφτήδες της Ξάνθης και της Κομοτηνής, δεν έχουν ούτε δικαιοδοτικές ούτε γνωμοδοτικές αρμοδιότητες αλλά ούτε και οργανική σχέση με το ελληνικό Δημόσιο. Παρόλα αυτά επιμένουν να εμφανίζονται ως θρησκευτικοί ηγέτες της μουσουλμανικής μειονότητας αρνούμενοι να αναγνωρίσουν τους νόμιμους μουφτήδες ενώ χρησιμοποιούνται κατά κόρον από τη Άγκυρα επιτυγχάνοντας έτσι την ενίσχυση της επιρροή της στη Δυτική Θράκη. Απόρροια όλων αυτών είναι να προσβάλλεται βάνουσα η αξιοπιστία και το κύρος του θεσμού του μουφτή καθώς επίσης και το κράτος δικαίου στην περιοχή καθότι οι ενέργειες των μη νόμιμων μουφτήδων συνιστούν το αδίκημα της αντιποίησης αρχής (Γεωργούλης, 2000: 90). Δεδομένου αυτού, η ελληνική πολιτεία

προχώρησε στη δικαστική δίωξη των «ψευδομουφτήδων» για το αδίκημα της αντιποίησης άσκησης υπηρεσίας λειτουργού γνωστής θρησκείας, με αποτέλεσμα σε πρώτο βαθμό οι άτυποι μουφτήδες να καταδικαστούν εντούτοις όμως προσφεύγοντας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δικαιώθηκαν ατομικά, χαρίζοντας έτσι πολύτιμα βέλη την προπαγανδιστική φαρέτρα της Τουρκίας (Λαυρέντζος, 2013:59-60). Οι «ψευδομουφτήδες» εκμεταλλεζόμενοι την ανεκτικότητα της ελληνικής πολιτείας έχουν μετατραπεί σε υπάκουα όργανα της Τουρκίας. Δεν διστάζουν να αποκαλούν την μειονότητα «Αγαπητοί ομοεθνείς» ή ακόμα και «τουρκική μειονότητα», εμφυτεύοντας ενοχές και ηθικά διλήμματα σε όποιον επιχειρεί να αποστατήσει. Ακόμη, διατείνονται ότι η Ελλάδα παραβιάζει τις διατάξεις της Συνθήκης της Λοζάνης ενώ μέσω της ανθελληνικής προπαγάνδας στοχεύουν στην κινητοποίηση και συσπείρωση των μουσουλμάνων.

Η Τουρκία επικαλούμενη το Διεθνές Δίκαιο ζητάει επίμονα οι μουφτήδες της Θράκης να αναδεικνύονται μέσω εκλογής. Η Σύμβαση των Αθηνών το 1913 αποτελεί τη μοναδική Συνθήκη που πράγματι ορίζει κάτι τέτοιο (Τσιτσελίκης, 1999: 6). Οι αντιρρήσεις που προβάλλονται συνίστανται αρχικά στο ότι η εν λόγω Σύμβαση ουδέποτε εφαρμόστηκε καθόσον το διπλωματικό περιβάλλον της εποχής δεν επέτρεψε κάτι τέτοιο (Β' Βαλκανικός Πόλεμος, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος). Επίσης, η ανταλλαγή των πληθυσμών και η μεταβολή της Τουρκίας σε κοσμικό κράτος διαμόρφωσαν συνθήκες που κατέστησαν την εφαρμογή της εν λόγω Σύμβασης αδύνατη. Ακόμη, η Τουρκία για 70 και πλέον χρόνια αποδέχονταν την πρακτική διορισμού του μουφτή που ακολουθούσε η ελληνική πολιτεία σε συνεννόηση με την μουσουλμανική μειονότητα χωρίς να προβάλλει καμία απολύτως ένσταση και τέλος αν και υπογράφηκαν και άλλες διεθνείς συνθήκες μεταξύ των δύο κρατών εντούτοις σε καμία δεν περιλαμβάνονταν ρητή αναφορά για τον τρόπο ανάδειξης των μουφτήδων. Επιπρόσθετα, οι μουφτήδες εκτός από τα θρησκευτικά τους καθήκοντα έχουν και δικαστικές αρμοδιότητες γεγονός που καθιστά την ανάδειξή τους μέσω εκλογής ασυμβίβαστη μιας και όπως προαναφέρθηκε το Σύνταγμα απαγορεύει ρητά το θεσμό του λαϊκού δικαστή. Άλλωστε είναι γνωστό ότι σε καμία μουσουλμανική χώρα ο μουφτής δεν εκλέγεται από το λαό (Γεωργούλης, 2000: 90). Στην Τουρκία μάλιστα ο μουφτής διορίζεται και παύεται από την παντοδύναμη Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet) η οποία ελέγχει πλήρως το Ισλάμ στην χώρα αλλά και πολλές μουσουλμανικές μειονότητες της Ευρώπης και των Βαλκανίων. Χαρακτηριστικές επί του θέματος είναι και οι δηλώσεις του πρώην επίσημου μουφτή Κομοτηνής ΜέτσοΤζεμαλή (2010): *«Σε ολόκληρη την ισλαμική ιστορία δεν έχει εκλεγεί ποτέ μουφτής από τον λαό. Ακόμη και σήμερα διορίζεται από το κράτος. Εκείνο το*

οποίο ζητούν στην περιοχή μας οι μειονοτικοί είναι η εκλογή του να γίνεται από το λαό. Πιστεύω πως αυτό το θέλουν για πολιτικούς λόγους, για να δημιουργούν διακρατικά προβλήματα, καθώς και αναταράξεις στην ευρύτερη κοινωνία της Θράκης (Λαυρέντζος, 2013: 58)».

Η φαινομενικά δημοκρατική αυτή αξίωση της Τουρκίας συνιστά μια καταχρηστική απαίτηση, με τεράστια πολιτική σημασία επιχειρώντας να δημιουργήσει «γκρίζες ζώνες» στη Θράκη, καθώς «εκλεγμένοι» θρησκευτικοί ηγέτες θα αποτελούσαν εργαλείο υψίστης χρησιμότητας για τις μετέπειτα τουρκικές μεθοδεύσεις στην περιοχή (Λαυρέντζος, 2019). Στόχος της Τουρκίας είναι να δημιουργήσει στη Θράκη έναν αιρετό πολιτικοθρησκευτικό ηγέτη που θα αναφέρεται απευθείας στο Υπουργείο Εξωτερικών της ενώ θα έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί τη θρησκευτική συνείδηση ως εργαλείο τουρκοποίησης των δύο άλλων μειονοτικών συνιστωσών της μουσουλμανικής μειονότητας δηλαδή των Πομάκων και των Ρομά (Στυλιανίδης, 2017). Συγχρόνως πρωταρχικός της στόχος παραμένει η χειραγώγηση της μειονότητας γεγονός που θα επιτευχθεί με τον έλεγχο της μουφτείας (Κοττάκης, 2000: 98). Επί της ουσίας η άμεση εκλογή μουφτήδων από την μουσουλμανική μειονότητα θα μπορούσε να ελεγχθεί απόλυτα από τα όργανα του τουρκικού προξενείου της Κομοτηνής γεγονός που θα οδηγούσε στην πλήρη χειραγώγηση του θεσμού του μουφτή από την Άγκυρα (Συρίγος, 2000: 75) και θα αποτελούσε καθαρή πράξη επέμβασης στα εσωτερικά της Ελλάδας.

Με το χειρισμό αυτό στο ζήτημα των μουφτήδων η Τουρκία επεδίωξε αρχικά να προβάλλει προς τα έξω την εικόνα μιας Ελλάδας που όχι μόνο δεν σέβεται αλλά και καταπιέζει τις θρησκευτικές ελευθερίες της μουσουλμανικής μειονότητας. Κατά δεύτερον επεδίωξε να αμφισβητείται η ικανότητα της ελληνικής πολιτείας να εφαρμόσει τις αποφάσεις της στη Θράκη και ειδικά εντός της μειονότητας. Τέλος, επεδίωξε να εμφυσήσει στην μουσουλμανική κοινότητα ένα πνεύμα απείθειας προς τους νόμους του ελληνικού κράτους και παράλληλα τη μεταβολή της σε μια κλειστή κοινωνία που λειτουργεί με δικούς της ανεξάρτητους θεσμούς.

Από την παρουσίαση και ανάλυση των δεδομένων που αφορούν στο ρόλο των μουφτήδων στη Δυτική Θράκη διαπιστώνεται ότι η μουσουλμανική μειονότητα είναι μια κοινωνική ομάδα με αυξημένο το θρησκευτικό αίσθημα. Η Τουρκία εργαλειοποιώντας στο έπακρο τη θρησκεία κατάφερε με κατάλληλους χειρισμούς να ελέγχει τον θρησκευτικό καθοδηγητή (μουφτή-ιεροδίκη) και κατ' επέκταση την μουσουλμανική κοινότητα της Δυτικής Θράκης.

Η θρησκευτική διπλωματία που ασκεί η Τουρκία μέσω του «πολιτικού Ισλάμ» έχει ως στόχο όχι μόνο να ενισχύσει τους δεσμούς της με το μουσουλμανικό στοιχείο της Δυτικής Θράκης αλλά και να επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις της περιοχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

5.1Ο ρόλος της Μειονοτικής Εκπαίδευσης

Το παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσει να διαπραγματευτεί το ζήτημα της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη και τον ρόλο που αυτή διαδραματίζει στη διάπλαση της τουρκικής εθνικής συνείδησης στα μουσουλμανόπαιδα που διαβιούν στην περιοχή. Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στα δύο μορφωτικά σύμφωνα που υπεγράφησαν μεταξύ της Τουρκίας και της Ελλάδας και που οδήγησαν στον εκτουρκισμό της μουσουλμανικής μειονότητας.

Η Συνθήκη της Λοζάνης και συγκεκριμένα στα άρθρα 40, 41 και 45, θεμελιώνει το καθεστώς της μειονοτικής εκπαίδευσης, όπου τα δύο κράτη, Ελλάδα και Τουρκία, μέσα σ' ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας δεσμεύονται να παρέχουν *«ως προς την δημόσιαν εκπαίδευσιν τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικής σχολείοις παροχήν εν τη ιδία αυτών γλώσση της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω υπηκόων (Ασκούνη, 2006)»*. Η ανωτέρω διάταξη δεν δημιουργεί κανένα κώλυμα στην ελληνική κυβέρνηση να καταστήσει ως υποχρεωτική τη διδασκαλία της επίσημης ελληνικής γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία καθώς η φράση *«εν τη ιδία αυτών γλώσση»* έθετε και θέτει ακόμη τα όρια εντός των οποίων η χώρα μας υποχρεούται να κινηθεί ως προς την εκπαιδευτική της πολιτική (Συρίγος, 2000: 59). Παρόλα αυτά η Ελλάδα παραβιάζοντας ουσιαστικά τη Συνθήκη καθιέρωσε την τουρκική γλώσσα ως τη μοναδική μειονοτική γλώσσα στην οποία διδάσκονταν τα περισσότερα μαθήματα του δημοτικού, δίνοντας της τουρκοκεντρικό χαρακτήρα, εκτουρκίζοντας ουσιαστικά τους Πομάκους και Αθίγγανους ενώ συγχρόνως έθετε τα θεμέλια για την σταδιακή μετατροπή της μειονότητας από θρησκευτική σε εθνική και τη χειραγωγή της στα κελεύσματα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής (Μαλκίδης, 2020: 84).

Η μειονοτική εκπαίδευση αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ήδη από τότε που η τελευταία κατέβαλε προσπάθειες να επιβάλλει στη Δυτική Θράκη τις αρχές του κεμαλισμού συντρίβοντας τις όποιες εστίες αντίστασης και παραμένει θύμα της αλυτρωτικής πολιτικής της Άγκυρας (Μαλκίδης, 2020: 87). Αναβαθμίζοντας την εξωτερική της πολιτική η Τουρκία εξάντλησε κάθε δυνατή προσπάθεια να χειραγωγήσει την εκπαίδευση των μειονοτικών χρησιμοποιώντας την ως ιδεολογικό εργαλείο διατήρησης επιρροής (Ασκούνη, 2006:14), λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι μεταπολεμικά η

εκπαίδευση προσέλκυε περισσότερο το ενδιαφέρον των μουσουλμάνων (Σολταρίδης, 2020). Εργαζόμενη προς αυτό το σκοπό η Άγκυρα ασκεί πιέσεις ώστε να εισαχθεί το λατινικό αλφάβητο στην μειονοτική εκπαίδευση αντικαθιστώντας την αραβική γραφή η οποία αναβάθμιζε περισσότερο την συντηρητική πλευρά (Καραχάλιος, 2014). Συγχρόνως προσπαθεί να αναδείξει προβλήματα όπως η απουσία μειονοτικού γυμνασίου στην Δυτική Θράκη, το θέμα των μειονοτικών υποτροφιών στα πανεπιστήμια της Τουρκίας καθώς και τον περιορισμό των περιουσιακών δικαιωμάτων των μειονοτικών που είχε επιβάλλει ο Ιωάννης Μεταξάς απαγορεύοντας τις δικαιπραξίες στις παραμεθόριες περιοχές προκειμένου αυτά να τα χρησιμοποιήσει προβάλλοντας το αφήγημα της καταπίεσης της μουσουλμανικής μειονότητας (Τσιούμης, 2009:131) .

Στη δεκαετία του '50 γίνεται εμφανής η πρόθεση της Τουρκίας να αναμειχθεί ενεργά στην εκπαίδευση των μουσουλμάνων που διαβιούν στην Ελλάδα. Έτσι αποφασίζει να χρηματοδοτήσει τα σχολεία των μειονοτικών γεγονός που συμβάλει στην χειραγώγηση της μειονοτικής εκπαίδευσης από την Τουρκική διπλωματία (Σολταρίδης, 2020).

Παράλληλα την ίδια χρονική περίοδο εγκαινιάζεται η λειτουργία δύο εξατάξιων μουσουλμανικών γυμνασίων, ένα στην Κομοτηνή και ένα στην Ξάνθη, τα οποία αποτέλεσαν τα φυτώρια των νεωτεριστών της μειονότητας, καλλιεργώντας το κεμαλικό ιδεώδες (Ασημακοπούλου και Χρηστίδου-Λιοναράκη, 2002: 308). Στο μειονοτικό γυμνάσιο της Κομοτηνής δόθηκε το όνομα του Τούρκου πρωθυπουργού ΤζελάλΜπαγιάρ⁵ γεγονός που καταδείκνυε το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε εκείνη την περίοδο. Και στα δύο γυμνάσια ακολουθείται το ωρολόγιο πρόγραμμα του Τουρκικού Υπουργείου Παιδείας. Τα γεγονότα αυτά συνέδραμαν αποφασίστηκα στον εκτουρκισμό της παρεχόμενης μειονοτικής παιδείας όπως και το γεγονός ότι στην πράξη η μόνη γλώσσα διδασκαλίας που χρησιμοποιήθηκε, με την ανοχή βέβαια της ελληνικής πολιτείας ήταν η τουρκική (Συρίγος, 2000:60). Συμβολική κίνηση που ενίσχυσε πολιτικά τον τουρκικό εθνικό προσδιορισμό και διευκόλυne τη διείδυση της τουρκικής προπαγάνδας, αποτέλεσε και το νομοθετικό διάταγμα 3065 του 1954 «Περί του τρόπου λειτουργίας των Τουρκικών Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως Δυτικής Θράκης και ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την εποπτεία αυτών από τους Επιθεωρητάς Τουρκικών Σχολείων Δυτικής Θράκης» σύμφωνα με το οποίο τα

---

⁵Με το Ν.Δ.2203/1952 ιδρύθηκε το «Γυμνάσιο ΤζελάλΜπαγιάρ» στην Κομοτηνή, το οποίο μετά την πτώση του Τούρκου πρωθυπουργού από την εξουσία, μετονομάστηκε σε «Μουσουλμανικό Λύκειο Κομοτηνής» και με την Υ.Α.38767/1965 ιδρύθηκε το «Μειονοτικό Γυμνάσιο Ξάνθης» ως φορέας ιδιωτικού δικαίου (Τρέσσου, 1997: 53).

μειονοτικά σχολεία χωρίς καμία εξαίρεση αναφέρονται ως τουρκικά⁶ (Παπαδημητρίου, 2003: 177). Δέον να αναφερθεί ότι ακόμα και σήμερα η Τουρκία στις διεθνείς παραστάσεις της για την προστασία της μειονότητας εκμεταλλεύεται την ανωτέρω διάταξη ως αποδεικτικό στοιχείο του τουρκισμού των μουσουλμάνων (Καραχάλιος, 2014).

Σημαντικός σταθμός της περιόδου αυτής υπήρξε και η Μορφωτική Συμφωνία που υπεγράφη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στις 20 Απριλίου 1951⁷ κατόπιν σχετικής σύστασης της Επιτροπής Υπουργών Εξωτερικών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τα κράτη-μέλη, η οποία τα παρότρυνε να προβούν σε σύναψη εκπαιδευτικών συμφωνιών (Συρίγος, 2000: 59). Η τουρκική διπλωματία εκμεταλλεόμενη τη βελτίωση των σχέσεων εκείνης της εποχής μεταξύ των δύο χωρών επιμένει για αλλαγές στον εκπαιδευτικό τομέα και έτσι με βάση το ανωτέρω σύμφωνο κάθε χώρα μπορούσε πλέον να ιδρύει μορφωτικά ινστιτούτα στο έδαφος της άλλης, καθιερώνεται η ανταλλαγή επισκέψεων και σπουδαστών καθώς και η διδασκαλία της Γλώσσας, της Λογοτεχνίας και της τουρκικής Ιστορίας στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ελλάδας (Συρίγος, 2000: 59 - 60).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η εν λόγω Συμφωνία ήταν χαρακτηριστικό τέκνο της εποχής, καθόσον οι τότε ηγέτιδες δυνάμεις του ΝΑΤΟ, οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία ασκούσαν πιέσεις για την ύπαρξη αγαστών ελληνοτουρκικών σχέσεων (Παναγιωτίδης, 1996: 227-231) γεγονός που η Τουρκία κατόρθωσε να εκμεταλλευτεί, όντας χώρα με συμπλέοντα συμφέροντα με τον δυτικό συνασπισμό, για τον προσεταιρισμό της μειονότητας κερδίζοντας πλεονεκτήματα σε σχέση με την Ελλάδα. Εν αντιθέσει με την Τουρκία, η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να κερδίσει κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα και αναγκάστηκε σε υποχωρήσεις αναφορικά με το μειονοτικό ζήτημα. Άλλωστε, την χρονική περίοδο μετά τον εμφύλιο πόλεμο και πριν την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, η Τουρκία, δεδομένου και του διπολικού διεθνούς συστήματος που επικρατούσε αποτέλεσε τη μοναδική φιλική χώρα της βαλκανικής χερσονήσου (Συρίγος, 2000: 59). Δεδομένου ότι τα κράτη της εν λόγω περιοχής ήταν φίλια προσκείμενα στην Σοβιετική Ένωση μεταξύ αυτών και η Βουλγαρία με παρελθόν ιδιαίτερα διεκδικητικό σε βάρος της Ελλάδας διαπιστώνεται ότι ήταν εύκολο για την ελληνική εξωτερική πολιτική να επηρεαστεί από ξένους παράγοντες. Απόρροια αυτής της

---

⁶Ο νέος Γενικός Διοικητής Θράκης Γ. Φεσσόπουλος, στενός και παλιός συνεργάτης του Πάγκαλου, προχώρησε στην αλλαγή του όρου «μουσουλμανικός» με τον όρο «τουρκικός» σε όλα τα ιδρύματα και τις εκδηλώσεις της μουσουλμανικής μειονότητας καθώς και στη μετονομασία των σχολείων. Η νέα πολιτική απέβλεπε στην έξωθεν καλή εικόνα της Ελλάδας και στον καθησυχασμό της διεθνούς κοινότητας για την τύχη των Τουρκοκυπρίων σε περίπτωση Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.

⁷Η Μορφωτική Συμφωνία του 1951 καταργήθηκε ρητά από την Ελληνοτουρκική Συμφωνία Πολιτιστικής Συνεργασίας του 2000.

καταστάσεως ήταν ένα τμήμα της μειονότητας οι Πομάκοι να θεωρηθούν φυσικοί σύμμαχοι των Βουλγάρων εξαιτίας και του σλαβικού ιδιώματος που μιλούσαν γεγονός που καλλιέργησε την άποψη ότι ο εκτουρκισμός τους θα σήμαινε ταυτόχρονα απομάκρυνση του κινδύνου να εγκλωπωθούν τους σλαβόφωνους Πομάκους οι βόρειοι κομμουνιστές γείτονες (Συρίγος, 2000: 59). Τη διεθνή αυτή συγκυρία εκμεταλλεύτηκε η Τουρκία με απώτερο στόχο να προσεγγίσει και βαθμιαία να αφομοιώσει την ιδιαίτερη αυτή εθνοτική ομάδα των Πομάκων. Χαρακτηριστική άλλωστε προς το σκοπό αυτό υπήρξε και η επιμονή που υπέδειξε για την αποστολή μετακλητών δασκάλων στα πομακικά χωριά (Αλεξανδρής, 1988: 144), διακρίνοντας ίσως ότι οι Πομάκοι αποτελούν την αχίλλειο πτέρνα της στο χώρο της μειονότητας.

Επακόλουθο της Μορφωτικής Συμφωνίας υπήρξε η έλευση των μετακλητών δασκάλων από την Τουρκία με στόχο να μεταδώσουν στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης τη νέα Τουρκική εθνική ιδεολογία και ταυτόχρονα να εκπαιδεύσουν τους ήδη υπάρχοντες δασκάλους. Μάλιστα με εισήγηση του Ευάγγελου Αβέρωφ παρέχονταν η δυνατότητα σε μειονοτικούς μουσουλμάνους δασκάλους να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην Τουρκία. Η δράση των μετακλητών δασκάλων αν και ο αριθμός τους δεν ξεπέρασε τους 35 συνολικά, υπήρξε ιδιαίτερα έντονη και δυναμική σύμφωνη πάντα με τα κελεύσματα των Τουρκικών αρχών (Τσιούμης, 2006: 234,296) και με εμφανή επίδραση ακόμα και στους υπόλοιπους μουσουλμάνους δασκάλους. Οι δραστηριότητες λοιπόν των μετακλητών δασκάλων ξέφευγαν των εκπαιδευτικών τους καθηκόντων και ενεργούσαν μέσω της κατευθυνόμενης μόρφωσης που παρείχαν με τρόπο που ευνοούσε την μετατροπή της μειονότητας από θρησκευτική σε εθνοτική αναβαθμίζοντας παράλληλα το ρόλο της Τουρκίας στη Θράκη.

Ακολούθησε το Μορφωτικό Πρωτόκολλο της 20^{ης} Δεκεμβρίου του 1968 βάσει του οποίου αποφασίστηκε η εκατέρωθεν ανταλλαγή βιβλίων που θα χρησιμοποιούσαν οι μειονοτικοί μαθητές (Συρίγος, 2000: 60). Έτσι τα βιβλία που διδάσκονται στα μειονοτικά σχολεία προέρχονται πλέον από την Τουρκία ενώ τα μαθήματα που δεν διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα συμφωνήθηκε να διδάσκονται στη γλώσσα της μειονότητας η οποία θεωρήθηκε δεδομένο ότι ήταν η τουρκική. Τα ανωτέρω συνέβαλαν αποφασίστηκε όχι μόνο στο να αυξηθεί η διδασκαλία των μαθημάτων στην τουρκική γλώσσα αλλά κυρίως στο να διεισδύσουν στα μειονοτικά σχολεία των μουσουλμάνων τούρκοι εθνικιστές μετακλητοί δάσκαλοι (Καραχάλιος, 2014).

Ο αντίκτυπος τόσο της Μορφωτικής Συμφωνίας το 1951 όσο και του Μορφωτικού Πρωτοκόλλου το 1968 ήταν καταλυτικός καθώς έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο της παιδείας που παρέχεται στους μουσουλμάνους (Μαλκίδης, 2020: 88) επιβάλλοντας την αντίστοιχη τουρκική και συγχρόνως στερήσε στους Πομάκους και στους Αθίγγανους τη δυνατότητα εκμάθησης της μητρικής τους γλώσσας (Κοττάκης, 2000 : 108). Με αυτόν τον τρόπο κατάφερε να διεισδύσει στη μειονοτική εκπαίδευση με βασική επιδίωξη τη διάπλαση τουρκικής εθνικής συνείδησης στα μουσουλμανόπαιδα. Παράλληλα κύριο μέλημα της υπήρξε να διασπάσει το μέτωπο των συντηρητικών μουσουλμάνων στοχεύοντας κυρίως στην προπαγάνδα εναντίον των Πομάκων, οι οποίοι ήταν παραδοσιακοί στην πλειονότητά τους και επιβάλλετο να μεταστραφούν προς την κεμαλική ιδεολογία με απώτερο στόχο την διαμόρφωση τουρκικής συνείδησης. Σ' αυτό συνέβαλε και η στάση των ίδιων των ηγετών της μειονότητας και όπως χαρακτηριστικά είχε επισημάνει ο Aarbakke (2000:140) το βασικό ενδιαφέρον των νεωτεριστών ηγετών της μειονότητας ήταν τα μέλη της να μάθουν να μιλούν καλά τουρκικά ώστε να αποκτήσουν τουρκική εθνική συνείδηση.

Η εκπαίδευση των μουσουλμάνων Ελλήνων της Θράκης παραμένει ακόμα και σήμερα θύμα της αλυτρωτικής πολιτικής της Τουρκίας η οποία δε διστάζει να υπονομεύει τη νομιμότητα στη Θράκη και να δυναμιτίζει την τήρηση των θεσμών της ελληνικής πολιτείας. Αξιοσημείωτη είναι η αντίσταση που επιδεικνύει η τουρκική πολιτική στη δημιουργία νέων δημόσιων νηπιαγωγείων και σχολείων στους κόλπους των μειονοτικών αλλά και στην πιλοτική διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας όχι μόνο στα μειονοτικά σχολεία αλλά και στα ελληνικά δημόσια σχολεία ώστε αυτή να μην προτιμάται από τα παιδιά της μειονότητας (Στυλιανίδης, 2017). Αυτό αποσκοπεί στο να μην γίνεται χρήση από τα μουσουλμανόπαιδα άλλων γλωσσών καταγωγής (πομακικά, ρομανό) πλην της τουρκικής.

Διαπιστώνεται λοιπόν παρουσιάζοντας και αναλύοντας τα δεδομένα που αφορούν στην μειονοτική εκπαίδευση ότι αυτή συγκαταλέγεται στους βασικότερους πυλώνες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μέσω της οποίας κατάφερε να διεισδύσει στη μουσουλμανική κοινότητα και να εμφυσήσει την τουρκική συνείδηση στα μουσουλμανόπαιδα. Το μεγαλύτερο όμως επίτευγμά της είναι ότι στερήσε από τους Πομάκους και από τους Αθίγγανους να διδαχθούν την μητρική τους γλώσσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

6.1Ο ρόλος των Μειονοτικών Συλλόγων και Σωματείων

Η ίδρυση πολλών τουρκικών συλλόγων αποτελεί διακαή πόθο της τουρκικής διπλωματίας στη Δυτική Θράκη καθώς αποτελεί το πιο ευθύ μέσο ελέγχου της μειονότητας αλλά και μοχλό πίεσης της Ελλάδας. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η δημιουργία τέτοιων μειονοτικών συλλόγων και σωματείων ώστε να καταδειχθεί πως χρησιμοποιούνται από την τουρκική εξωτερική πολιτική, πια τα αίτια αυτής της συμπεριφοράς αλλά και ποιους σκοπούς της Τουρκίας εξυπηρετούν.

Στους κόλπους της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης ιδρύονται και λειτουργούν δύο ειδών ενώσεις: τα θρησκευτικά ή συντηρητικά σωματεία και τα νεωτεριστικά. Βασικός σκοπός και επιδίωξη των θρησκευτικών σωματείων είναι η προστασία και ενδυνάμωση των ισλαμικών αρχών και συγχρόνως η υπεράσπιση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών τους σύμφωνα πάντα με την ηθική που επιβάλλει το Ισλάμ (Παναγιωτίδης, 1995:151). Τα σωματεία αυτά αρνούνται να αποδεχτούν τις κεμαλικές νεωτεριστικές τάσεις θεωρώντας τις ως αλλοτριωτική επέμβαση και επιζητούν τη διευθέτηση των κοινωνικών προβλημάτων μέσω της θρησκευτικής οδού (Μηναΐδης, 1990:244).

Σε αντίθεση με τα θρησκευτικά σωματεία οι νεωτεριστικές ενώσεις εργάζονται κυρίως για την προώθηση κοινωνικών εκδηλώσεων κατά βάση αθλητικών και πολιτιστικών εντούτοις όμως εκείνο που τους προσδιορίζει είναι η χρήση των όρων «Τούρκος» και «τουρκικός». Σημείο αναφοράς των νεωτεριστών είναι το έθνος (η Τουρκία) και βασική διαφορά τους με τους συντηρητικούς αποτελεί το γεγονός ότι η ταυτότητα των δεύτερων καλύπτεται από θρησκευτικά στοιχεία ενώ οι πρώτοι επιζητούν και εθνική ταυτότητα (Παναγιωτίδης, 1995:151). Ανεξάρτητα λοιπόν από το σκοπό που διατυπώνεται στο καταστατικό των νεωτεριστικών σωματείων επί της ουσίας λειτουργούσαν ως εστίες υπόθαλψης του «εθνικισμού της διασποράς» ενώ αποφασιστική ήταν η συμβολή τους στη διάπλαση τουρκικής εθνικής συνείδησης μεταξύ των μουσουλμάνων της Θράκης (Παναγιωτίδης, 1995:151).

Αναφορικά με τα θρησκευτικά σωματεία ήδη από το 1933 ιδρύεται η «Ένωση των μουσουλμάνων της Ελλάδας» με απώτερο σκοπό τόσο τη διαπαιδαγώγηση της

μουσουλμανικής μειονότητας σύμφωνα με της θρησκευτικές αρχές του Ισλάμ όσο και τη σύσφιξη των σχέσεων όσων αποδέχονται τη διδασκαλία του Κορανίου. Χαρακτηριστικό της εν λόγω ένωσης όπως άλλωστε αναφέρονταν και στο καταστατικό της ήταν ότι μέλη της γίνονταν μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες που ασπάζονταν τις παραδόσεις της μωαμεθανικής θρησκείας και εργάζονταν για την διατήρηση τους (Παναγιωτίδης, 1995:152). Από τις πρώτες δράσεις της ένωσης ειδικά μετά τη δεκαετία του '30 υπήρξε η προσπάθεια να εμποδίσουν την υποχρεωτική χρήση του λατινικού αλφάβητου και την αποστολή μετακλητών δασκάλων από την Τουρκία για να διδάξουν στα μειονοτικά σχολεία της Δυτικής Θράκης. Παράλληλα καταδικάζει απερίφραστα τις ενέργειες του τουρκικού προξενείου της Κομοτηνής για την επέμβαση του σε ζητήματα θρησκευτικών αργιών και εκφράζει εντονότερες ανησυχίες ότι με πρόσχημα την ελληνοτουρκική προσέγγιση που παρατηρείται εκείνη την εποχή, επιδιώκεται η μεταβολή της μουσουλμανικής μειονότητας σε τουρκική.

Όσον αφορά τις ενώσεις των νεωτεριστών ήδη από το 1927 στην Ξάνθη και το 1928 στην Κομοτηνή ιδρύονται από τον δάσκαλό Mehmet Hilmi, τον άνθρωπο που ουσιαστικά έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού στη Δυτική Θράκη, η «Ένωση Τούρκων Νέων» η οποία μέσω των πολιτιστικών δράσεων της προώθησε τις κεμαλιστικές μεταρρυθμίσεις και άσκησε σημαντικό προπαγανδιστικό έργο (Τσιούμης, 1994:139-141). Πέραν τούτου φρόντιζε να ενισχύει τη φημολογία περί κατάληψης της Δυτικής Θράκης από τον Κεμάλ ή περί ανταλλαγής των μειονοτήτων, γεγονός που εξανάγκασε τον μειονοτικό πληθυσμό να μείνει προσηλωμένος στο τουρκικό καθεστώς (Τσιούμης, 1994:252). Σύμφωνα με το καταστατικό της ένωσης σκοπός της ήταν η πνευματική και σωματική διαπαιδαγώγηση της τουρκικής νεολαίας με τη σπουδή της αραβικής γραφής και διαλέκτου (Παναγιωτίδης, 1995:153).

Αργότερα το 1936 ιδρύεται και η «Ένωση Τούρκων δασκάλων Ροδόπης» η οποία το 1966 μετονομάστηκε σε «Ένωση Τούρκων δασκάλων Δυτικής Θράκης» με σκοπό να προάγει τις επαγγελματικές γνώσεις των μελών της και να συνδράμει στην πρόοδο των μουσουλμανικών σχολείων της Θράκης.

Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λοζάνης και συγκεκριμένα στο άρθρο 1, η μειονότητα της Θράκης χαρακτηρίζονταν ως μουσουλμανική γεγονός που καθιστά τη χρήση των όρων «Τούρκος» και «τουρκική» από τις νεωτεριστικές ενώσεις αντίθετη προς αυτήν την διάταξη. Συγχρόνως υποδεικνύει βαθύτερες φιλοδοξίες και επιδιώξεις τους να εμφυσήσουν τουρκική

εθνική συνείδηση στη μειονοτική μουσουλμανική νεολαία της Δυτικής Θράκης (Παναγιωτίδης, 1995:154). Έτσι το 1983 τα σωματεία αυτά κατόπιν αποφάσεως των ελληνικών δικαστηρίων διαλύθηκαν γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδραση της μειονότητας. Μάλιστα η «Τουρκική Ένωση Ξάνθης⁸» προσέφυγε κατά των αποφάσεων της ελληνικής δικαιοσύνης στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) όπου και δικαιώθηκε καθόσον το εν λόγω δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η ελληνική πολιτεία παραβίασε το άρθρο 11 της Σύμβασης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Θεμελιωδών Ελευθεριών, απόφαση όμως που το ελληνικό κράτος δεν θεώρησε δεσμευτική (Συρίγος, 2017). Η Τουρκία αμφισβητώντας κατά κόρον την Συνθήκη της Λοζάνης χρησιμοποιεί την «Τουρκική Ένωση Ξάνθης» ως αποδεικτικό στοιχείο της ύπαρξης τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη και την εκμεταλλεύεται ώστε να αναγνωρισθούν ή και να δημιουργηθούν και άλλα παρόμοια σωματεία (Πρωτόπαπας, 2018). Τόσο η Άγκυρα όσο και τουρκόφωνες της μειονότητας ζητούν επιτακτικά από την ελληνική πολιτεία να προχωρήσει στην εφαρμογή της απόφασης του ΕΔΑΔ γεγονός όμως που στην πράξη θα σήμαινε κατάργηση της θρησκευτικής ταυτότητας της μουσουλμανικής μειονότητας και τη μετατροπή της σε εθνική μειονότητα.

Αναμφισβήτητα οι μουσουλμανικές μειονότητες των Βαλκανίων εντάσσονται στις προτεραιότητες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής γεγονός που οδήγησε σε αύξηση της τουρκικής παρουσίας σε περιοχές με μουσουλμανικό πληθυσμό με το πρόσχημα της προστασίας των δικαιωμάτων τους (Πρωτόπαπας, 2018). Κατά συνέπεια και η Θράκη εξελίχθηκε σε πεδίο δράσης της τουρκικής διπλωματίας με χαρακτηριστικά ήπιας ισχύος. Η σύσταση πολυάριθμων «τουρκικών συλλόγων» αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της τουρκικής πολιτικής στην περιοχή καθώς μέσω αυτών επιδιώκει κατά πρώτον να εκμεταλλευτεί τη μουσουλμανική μειονότητα διά της πολιτιστικής χειραγώγησης της και κατά δεύτερον να θέσει το ελληνικό κράτος προ των ευθυνών του προβάλλοντας το δίλλημα είτε να επιβεβαιώσει την τουρκικότητα αυτών των συλλόγων, με το ανάλογο πολιτικό και ψυχολογικό αντίκτυπο που θα έχει μια τέτοια ενέργεια στη μειονότητα, είτε να αντιδράσει

---

⁸Η Τουρκική Ένωση Ξάνθης είναι ένας από τους συλλόγους της μουσουλμανικής μειονότητας της ελληνικής Θράκης. Ιδρύθηκε το 1927, η οργάνωση απαγορεύτηκε από τις Ελληνικές αρχές το 1987 και το 1999. Το 2008, σχετική απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων καταδίκασε την Ελλάδα για παραβίαση της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι. Οι Ελληνικές δικαστικές αρχές αρνήθηκαν να την νομιμοποιήσουν εκ νέου, στη βάση του καταστατικού της αλλά και των ενεργειών της. Η Ένωση έχει κατηγορηθεί ότι έχει σχέσεις με το Τουρκικό Κόμμα Εθνικιστικής Κίνησης και την ακροδεξιά τρομοκρατική οργάνωση των Γκρίζων Λύκων (Συρίγος, 2017).

και να οδηγηθεί στα διεθνή δικαστήρια ενισχύοντας την προπαγάνδα της Άγκυρας για δήθεν καταπίεση της μουσουλμανικής μειονότητας (Λαυρέντζος, 2013:50).

Προς αυτή την κατεύθυνση εργάζονται και διάφορες οργανώσεις Τούρκων Δυτικής Θράκης που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό και χρηματοδοτούνται από το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών, με χαρακτηριστικότερη την Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Τούρκων Δυτικής Θράκης. Η οργάνωση αυτή με έδρα τη Γερμανία έχοντας συλλόγους σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, προωθεί τις τουρκικές θέσεις για τη μουσουλμανική μειονότητα άλλοτε με την παρουσία της σε διεθνείς οργανισμούς, άλλοτε με τη συμμετοχή της σε συνέδρια και άλλοτε πάλι μέσω των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Μάλιστα έχει αποκτήσει και τη θέση του παρατηρητή στη Διεύθυνση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ και δεν είναι λίγες οι φορές που έχει εγκαλέσει την Ελλάδα για παραβιάσεις των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας (Αθανασόπουλος και Χασαπόπουλος, 2008).

Συμπερασματικά, η Τουρκία με όχημα τον πολιτισμό προσπαθεί να οικοδομήσει θύλακες φιλίας με το μειονοτικό στοιχείο της Δυτικής Θράκης γεγονός που συμβάλει στον έλεγχο και κατ' επέκταση στη χειραγώγησή τους. Έτσι με την ίδρυση πολυάριθμων μειονοτικών συλλόγων και σωματείων επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό η διείσδυση της τουρκικής διπλωματίας στη μουσουλμανική μειονότητα ενισχύοντας ταυτόχρονα το βαθμό επιρροής της στην περιοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

Επίλογος

7.1 Γενικά Συμπεράσματα

Η παραπάνω ερευνητική προσπάθεια επιχειρεί να εξετάσει το πώς η Τουρκία εργαλειοποιεί τη μουσουλμανική μειονότητα με απώτερο σκοπό να πετύχει τους στρατηγικούς της στόχους στη Δυτική Θράκη, ποιοι είναι αυτοί οι στόχοι και σε πιο βαθμό επιτυγχάνονται.

Η σύγχρονη ιστορία της Θράκης κατέδειξε ότι άλλαζε πάντα χέρια με υπογραφές και ποτέ με πολέμους. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης και αφού εφαρμόστηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών δημιουργήθηκε στην περιοχή ένα καθεστώς το οποίο όχι μόνο εννόησε την Τουρκία αλλά το εκμεταλλεύτηκε με κάθε τρόπο. Με τη συστηματική της παρεμβατικότητα στην περιοχή και εξαπολύοντας μια καλοσχεδιασμένη διεθνή εκστρατεία προπαγάνδας επιδιώκει την τουρκοποίηση των Πομάκων και των Αθιγγάνων (Ρομά), τη χρησιμοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας ως εργαλείο πολιτικής καθώς και το μετασχηματισμό της από θρησκευτική μουσουλμανική μειονότητα σε μια καταπιεζόμενη από την Ελλάδα, εθνική τουρκική μειονότητα. Οι τρεις βασικοί πυλώνες πάνω στους οποίους εδράζονται οι καθόλα στοχευμένες ενέργειες της τούρκικης εξωτερικής πολιτικής είναι η θρησκευτική συνείδηση, η εκπαίδευση και η προπαγάνδα, μέσω των οποίων κατάφερε να θέσει τα θεμέλια του εκτουρκισμού της πλειοψηφίας των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης. Παράλληλα η τουρκική διπλωματία επιδιώκει σταδιακά και συστηματικά την αποδόμηση της ελληνικής κυριαρχίας στη Θράκη με την εγκαθίδρυση και λειτουργία παράλληλων δομών που θα οδηγήσουν σε ένα καθεστώς άτυπης συν-διοίκησης στην Θράκη αλλά και να διευρύνει μονομερώς την ελληνοτουρκική ατζέντα θέτοντας ξεκάθαρα θέματα μουσουλμανικής μειονότητας.

Όλη αυτή η δραστηριότητα στη Δυτική Θράκη εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της μειονοτικής πολιτικής που ακολουθεί η Τουρκία. Η Άγκυρα επιδιώκει με κάθε τρόπο την πρόκληση εσωτερικών εντάσεων όπου διαβιούν μουσουλμάνοι, καλλιεργώντας και συγχρόνως εκμεταλλευόμενη μια επικρατούσα αδιαφάνεια μεταξύ θρησκευτικής και εθνικής συνείδησης με σκοπό να τις ταυτίσει καθώς ο εναγκαλισμός θρησκείας και εθνικισμού στον σημερινό ισλαμικό κόσμο λειτουργεί ως ενισχυτικό και συγκολλητικό στοιχείο. Έτσι, προβάλλοντας συνεχώς τα θρησκευτικά και εθνικά χαρακτηριστικά και

μέσω αδιάλειπτων παρεμβάσεων προσπαθεί να ταυτίσει το θρησκευτικό στοιχείο με την εθνική ιδεολογία. Βασική επιδίωξη της είναι αφενός η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης να παραμείνει συγκεντρωμένη στην περιοχή και αφετέρου να πετύχει την ενσωμάτωση όλων των ετερόκλητων στοιχείων της, Πομάκων και Αθίγγανων (Ρομά). Εργαζόμενη προς αυτή την κατεύθυνση χρησιμοποιεί άλλοτε εκφοβιστικές και καταπιεστικές μεθόδους και άλλοτε μέσω κινήτρων, πάντα στη βάση μια διαμορφούμενης τουρκικής εθνικής συνείδησης, με τελικό στόχο, πυροδοτώντας τεχνηέντως ένταση στην περιοχή αλλά και χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα τη δήθεν καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού, να προετοιμάσει κατάλληλα το έδαφος για μελλοντική αυτονόμηση των μουσουλμανικών περιοχών. Μέσα από την εκμετάλλευση των μουσουλμανικών κοινοτήτων η Άγκυρα προσβλέπει σε έναν εντονότερο επηρεασμό των Βαλκανικών κρατών αναβαθμίζοντας έτσι τόσο τον περιφερειακό της ρόλο όσο και την ευρωπαϊκή της παρουσία.

Αποβλέποντας στην μετονομασία της μουσουλμανικής μειονότητας σε τουρκική, η τουρκική πολιτική εκμεταλλεύεται το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των μουσουλμάνων, την κλειστή κοινωνική τους οργάνωση ενώ προωθώντας την τουρκική αλυτρωτική προπαγάνδα προσπαθεί να μετατρέψει σε δυσλειτουργική την συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων ώστε να πετύχει την απομόνωση των δεύτερων που θα οδηγήσει στον καλύτερο έλεγχο τους. Συνεπώς, σε περίπτωση που η τουρκική προπαγάνδα πετύχει τους στόχους της με τη δημιουργία τουρκικής εθνικής συνείδησης η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αποτελεί μια εν δυνάμει ασύμμετρη απειλή την οποία θα χρησιμοποιήσει η Τουρκία για να υλοποιήσει τα επεκτατικά της σχέδια.

Τα θεμέλια για την βαθμιαία μετατροπή της μουσουλμανικής μειονότητας από θρησκευτική σε εθνική τέθηκαν με τον τουρκοκεντρικό χαρακτήρα που έλαβε η μειονοτική εκπαίδευση μέσω των ελληνοτουρκικών μορφωτικών συμφωνιών. Η κυριότερη όμως κινητήριος δύναμη της τουρκικής πολιτικής θεωρείται το τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής. Έχοντας την αμέριστη βοήθεια και συνεργασία των μουσουλμάνων ηγετών, των τούρκων μετακλητών δασκάλων και ιερουργών, τον μειονοτικό τύπο αλλά και πληθώρα από συλλόγους και σωματεία που δραστηριοποιούνται τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, όλα κατευθυνόμενα από το αυτό και κατ' επέκταση από τα κελεύσματα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής εργάζεται μεθοδικά για την εκπλήρωση των στόχων της τουρκικής επεκτατικής πολιτικής και διπλωματίας. Επίσης, στο ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας η τουρκική πολιτική επιδεικνύει μεγαλύτερη επιδεξιότητα καθόσον προωθεί

μεθοδικά και με πρόσχημα τη δημοκρατία, τη δημιουργία ενός αιρετού πολιτικο-θρησκευτικού ηγέτη στη Δυτική Θράκη πλήρως κατευθυνόμενου από το Υπουργείο Εξωτερικών της που θα μεταχειρίζεται τη θρησκευτική συνείδηση των Πομάκων και των Ρομά ως εργαλείο τουρκοποίησής τους.

Βασιζόμενοι στα ερευνητικά ερωτήματα που παρατέθηκαν στην αρχή της παρούσας εργασίας, αξίζει να αναφερθεί πως τα πορίσματα της βιβλιογραφίας που παρατέθηκε αποδεικνύουν μια επεκτατική στάση της Τουρκίας υπέρ των εδαφών και του πληθυσμού της Δυτικής Θράκης. Αρχικά, η βασική επιδίωξη της κυβέρνησης της Άγκυρας είναι η μετατροπή του όρου μουσουλμανική μειονότητα σε τουρκική μειονότητα. Επιπλέον, δέον να αναφερθεί πως οι Τούρκοι εθνικιστές επιχείρησαν την μετονομασία του όρου, κυρίως, μετά από την καθιέρωση της τουρκικής γλώσσας ως επίσημης, από την ίδια την Ελλάδα (Βακαλόπουλος, 1990). Με την ένταξη της Τουρκίας και της Ελλάδας στο NATO, το 1952, υπήρξαν κάποιες συμφωνίες ως προς την μουσουλμανική μειονότητα οι οποίες αφορούσαν τις παρακάτω τροποποιήσεις. Αποφασίστηκε η διδαχή της τουρκικής διαλέκτου στους Πομάκους, υπήρξε η ίδρυση του Celal Bayar στην Κομοτηνή το οποίο ήταν ένα ενιαίο γυμνάσιο-λύκειο, έγινε ο διορισμός εκπαιδευμένων δασκάλων στην Τουρκία και τέλος ιδρύθηκε το μειονοτικό γυμνάσιο-λύκειο της περιοχής της Ξάνθης. Όλα τα παραπάνω έγιναν το διάστημα 1951-1966 (Ακαδημία Αθηνών, 1995). Η επιδίωξη αυτή της Τουρκίας δεν συνάδει με την συνθήκη της Λοζάνης η οποία ορίζει πως η Ελλάδα δεν έχει την νομική υποχρέωση να θεωρήσει την θρησκευτική μειονότητα ως τουρκική. Αυτό από μόνο του τείνει στην επιδίωξη της τουρκικής κυβέρνησης στην αναθεώρησης της συνθήκης.

Σε γενικές γραμμές, η βασική επιδίωξη της τουρκικής κυβέρνησης θεωρείται ο έλεγχος της μειονότητας με σκοπό την ενίσχυση της τουρκικής συνείδησης ως μέσο άσκησης πίεσης της Ελλάδας. Το σχέδιο της Τουρκίας αποτελείται από τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά την διεθνοποίηση του ζητήματος της αναθεώρησης της συνθήκης της Λοζάνης. Η δεύτερη φάση αφορά την αυτονόμηση και αυτοδιάθεση των μειονοτήτων που ζουν σε αυτή την περιοχή μέσω μαζικών κινητοποιήσεων. Η Τρίτη φάση αφορά την προσάρτηση της Δυτικής Θράκης στην Τουρκία (Μαγκριώτης, 1993).

Με βάση τα παραπάνω αξίζει να αναφερθεί πως το σύνολο της βιβλιογραφίας παρουσιάζει την τουρκική κυβέρνηση να χρησιμοποιεί την μουσουλμανική μειονότητα ως βασικό μοχλό πίεσης. Επομένως η απάντηση στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα είναι ότι η Τουρκία εργαλειοποιεί σε μεγάλο βαθμό την μειονότητα με σκοπό την επιδίωξη των στρατηγικών

της στόχων. Ωστόσο ως προς το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα οι προσπάθειες της τουρκικής κυβέρνησης δεν έχουν στεφθεί με απόλυτη επιτυχία καθώς οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις επιχειρούν να παρέχουν τα δικαιώματα τα οποία ορίζει η συνθήκη της Λοζάνης στην μουσουλμανική μειονότητα ορίζοντας την κυριαρχία της υπό το πρίσμα των διεθνών σχέσεων αλλά και των διεθνών συνθηκών. Από την υπογραφή της συνθήκης έως σήμερα, παρατηρείται μια συνεχής επεκτατική πολιτική της Τουρκίας τόσο σε εδάφη της Δυτικής Θράκης όσο και στην Μεσόγειο και κυρίως στο Αιγαίο, η οποία έχει σκοπό την επιδίωξη της διεκδίκησης των παλαιών ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την κλιμάκωση των εντάσεων προς όφελος της Τουρκίας. Βασικός στόχος είναι η διατήρηση μιας κυρίαρχης στάσης, στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, του Αιγαίου και της Δυτικής Θράκης ενισχύοντας τις απαιτήσεις της οι οποίες είναι κατά βάση εδαφικές. Η προσπάθεια αυτή της Τουρκίας από πληθώρα αναλυτών θεωρείται δημαγωγική καθώς κύριος στόχος της είναι η έπαρση των συναισθημάτων του Τουρκικού λαού με σκοπό την απόσπαση της προσοχής από εσωτερικά ζητήματα τόσο κοινωνικά όσο και οικονομικά (Μουσουδάκου, 2020)

Από την πλευρά της η ελληνική πολιτεία περιορίζεται στο να τονίζει την αναγνώριση μίας και μόνο μειονότητας με καθαρά θρησκευτικό χαρακτήρα και επ' ουδενί εθνικό, αυτή της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης, όπως αυτό άλλωστε προβλέπεται και από τη Συνθήκη της Λοζάνης. Τηρώντας κατά γράμμα την ανωτέρω συνθήκη η Ελλάδα αποφεύγει να εφαρμόσει πολιτικές αντιποίνων ως αντιστάθμισμα των τουρκικών παραβιάσεων των δικαιωμάτων που υφίσταται η ελληνική μειονότητα που διαβιεί στην Τουρκία και ουδέποτε η μουσουλμανική μειονότητα χρησιμοποιήθηκε από την ελληνική πολιτική ως μοχλός πίεσης στις διπλωματικές σχέσεις των δύο κρατών. Για την ελληνική πολιτεία οι μουσουλμάνοι της Θράκης είναι Έλληνες πολίτες που απολαμβάνουν πλήρους ισονομίας και ισοπολιτείας ενώ ο σεβασμός στην προσωπικότητα και την ελευθερία του ατόμου όπως και στην θρησκευτική και γλωσσική ελευθερία θεωρούνται αρχές απαραβίαστες. Γίνεται αντιληπτό ότι η Ελλάδα πρέπει να βρίσκεται σε συνεχή επαγρύπνηση ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει και να αποδομήσει την εργαλειοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας από την τούρκικη εξωτερική πολιτική μέσω της λήψης μέτρων τόσο σε διπλωματικό πεδίο όσο και στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Εργαζόμενη προς αυτήν την κατεύθυνση η ελληνική πολιτεία οφείλει να προβεί στη χάραξη μιας ενιαίας εθνικής στρατηγικής για τη διαχείριση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη λαμβάνοντας υπόψη τη γεω-στρατηγική σημασία της περιοχής και έχοντας

ως γνώμονα τη διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aarbakke, V, (2000), *The Muslim Minority in Greek Thrace*, DPhil Dissertation, Bergen.
- Allison, G.T. (1971), *The Essence of Decision: Explaining the Cuban missile crisis*. Glenview, Ill: Scott, Foresman.
- Mearsheimer, J, (2011), *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*, μεταφρ. Κολιόπουλος, Κ, Εκδόσεις: Ποιότητα, Αθήνα.
- Nye, J, (2004), *SoftPower. The means to success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Rosenau, J. (1980), *The Scientific Study of Foreign Policy*, Nichols Publishing Company: London
- Van Evera Stephen, (2000), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα.
- Αθανασόπουλος, Α και Χασαπόπουλος, Ν, (25/11/2008), *Η Άγκυρα ποντάρει στο μειονοτικό χαρτί*, Το ΒΗΜΑ, Ανακτήθηκε: 4/2022, Διαθέσιμο στο:<https://www.tovima.gr/2008/11/25/politics/i-agkyra-pontarei-sto-meionotiko-xarti/>
- Ακαδημία Αθηνών, (1995), *Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ-ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ*, Συλλογικό έργο, Εκδόσεις Ακαδημία Αθηνών: Αθήνα.
- Ακριτίδου, Δ. (2004), *Μουσουλμανική Μειονότητα*, Εκδόσεις Βάνιας: Αθήνα
- Αλεξανδρή, Α,(1988), *Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923-1954*, στο Αλ Αλεξανδρή, Θ.Βερέμης, Π.Καζάκος, Β.Κουφουδάκης , Χρ.Ροζάκης , Γ.Τσιτσόπουλος "ΟΙΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ 1923-1987", Εκδ. ΓΝΩΣΗ, Αθήνα.
- Αλεξανδρή, Α,(1991), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*,(συλλογικό), Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα.
- Ασημακοπούλου Φ. και Χρηστίδου-Λιοναράκη Σ. (2002), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις: Λιβάνη.
- Ασκούνη, Ν. (2006), *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Βακαλόπουλος, Α.Κ. (1990), *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού- Θράκη*, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη: Θεσσαλονίκη.
- Βερέμης, Θ, (2005),*Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Σιδέρης.
- Γεωργούλης, Στ,(1993),*Ο Θεσμός του Μουφτή στην Ελληνική και Αλλοδαπή Έννομη Τάξη*, Εκδόσεις: Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

- Γιαλουρίδης, Χ. και Αναστασιάδου, Μ. (2016), *Διεθνής Πολιτική –Θεωρία και Πράξη- Κύπρος τη ύστατη ώρα*, Εκδόσεις: Σιδέρης.
- Γιαννιώτη, Γ. (22/12/2021), *Ήπια Ισχύς: Η περίπτωση της Τουρκίας*, Όμιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων (ΟΔΕΘ), Ανακτήθηκε: 5/2022, Διαθέσιμο στο: <https://odeth.eu/%CE%AE%CF%80%CE%B9%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%87%CF%8D%CF%82-%CE%B7-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%80%CF%84%CF%89%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82/>
- Γονατάς, Ν. Κυδωνιάτης Π., (1985) *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης μέσα από τα άρθρα του τοπικού Τύπου*. Ιδιωτική Έκδοση: Κομοτηνή.
- Γουργουρίνης, Α. (2020), *Στοιχεία Διπλωματικού και Προξενικού Δικαίου*, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης Ανακτήθηκε από: https://eclass.ekdd.gr/esdda/modules/document/file.php/KST_BEID_EOY110/%CE%95%CE%B3%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B9%CC%81%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CE%9A%CE%A3%CE%A4%27-%20%CE%A3%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CC%81%CE%B1%20%CE%94%CE%B9%CF%80%CE%BB%CF%89%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CC%81%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%A0%CF%81%CE%BF%CE%BE%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CC%81%20%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CC%81%CE%BF%CF%85.pdf
- Διακαντώνης, Μ,(24/2/2017), *Το τέλος των ψευδαισθήσεων στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις*, DiEM25, Ανακτήθηκε: 5/2022, Διαθέσιμο στο:https://diem25.org/%CF%84%CE%BF-%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%88%CE%B5%CF%85%CE%B4%CE%B1%CE%B9%CF%83%CE%B8%CE%AE%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD-2/#_ftn12
- Ερντογάν: *Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τους ομοεθνείς μας σε Δυτική Θράκη και Κύπρο*,(17/10/2016),Η Καθημερινή, Ανακτήθηκε: 5/2022, Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/879543/erntogan-den-mporouyme-na-agnoisoyme-toys-omoethneis-mas-se-dytiki-thraki-kai-kypro/>
- Ευαγόρου Ε. Λ.,(2010), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις από το 1923 έως Σήμερα: Θεωρία Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγική*, Αθήνα, Εκδόσεις: Ποιότητα.
- Ζαφειρόπουλος, Κ, (2015), *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία*; 2^η έκδοση, Εκδόσεις Κριτική.
- Ζεγκίνης, Ε., (1994) *Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.

- Η τουρκική τράπεζα Ziraat κατάσχει περιουσίες Ελλήνων σε Κομοτηνή και Ξάνθη, (29/12/2013), kavalapress, Ανακτήθηκε: 5/2022, Διαθέσιμο στο: <https://www.kavalapress.gr/tourkiki-trapeza-ziraat-kataschi-periousies-ellinon-se-komotini-ke-xanthi/>
- Ήφαιστος, Π, (2009), *Οι διεθνείς σχέσεις ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Διαδρομή, αντικείμενο, περιεχόμενο και γνωσιολογικό υπόβαθρο*, 4^η έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα
- Ήφαιστος, Π & Πλατιάς, Α, (1992), *Ελληνική Αποτρεπτική Στρατηγική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Ιμάμ, Μ., Τσακηρίδη, Ο., (2003), *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: Λιβάνη
- Ιορδάνογλου, Α,(1989), "*Ο τύπος της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης από τη Συνθήκη της Λωζάνης ως σήμερα*", ΒΑΛΚΑΝΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ, Τευχ.3, Θεσσαλονίκη.
- Καλεντερίδης, Σ, (29/10/2009), ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ, ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ, INFOGNOMONPolitics, Ανακτήθηκε: 5/2022, Διαθέσιμο στο: https://infognomonpolitics.gr/2009/10/blog-post_6900-4/
- Καραμπελιάς, Γ (επιμ.) (2009), *Νεο-οθωμανισμός στη σύγχρονη Ελλάδα*, Εναλλακτικές Εκδόσεις: Αθήνα.
- Καραχάλιος Δ, (2014), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και η στρατηγική χρησιμοποίησή της από την Τουρκία*, Αντίβαρο, Ανακτήθηκε: 4/2022, Διαθέσιμο στο: http://palio.antibarog.gr/diplomacy/karaxalios_thraki.htm
- Κεφαλά, Β, (4/3/2020), *Η Τουρκία ως περιφερειακός ταραξίας*, efsyn.gr, Ανακτήθηκε: 4/2022, Ανακτήθηκε από: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/233720_i-toyrkia-os-perifereiakos-taraxias
- Κόλλια, Σ, (8/10/2020), *Οι Αρχές του Κεμαλισμού και οι προκλήσεις στη σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία*, Όμιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων (ΟΔΕΘ), Ανακτήθηκε από /2022, Διαθέσιμο στο: <https://odeth.eu/%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B5%CE%BC%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BA%CE%BB%CE%AE%CF%83/>
- Κολλάρος, Β, (30/1/2018), *Όταν έπεφταν οι μπάρες*, SLpress.gr, Ανακτήθηκε: 30/6/2022, Διαθέσιμο στο: <https://slpress.gr/ethnika/otan-epaftan-oi-mpares-sti-thraki/>.
- Κοττάκης, Μ, (2000), *Θράκη: Η Μειονότητα Σήμερα*, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα.
- Κουσκουβέλης, Η, (2013), *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα.
- Λαυρέντζος, Α, (2013), *Η Θράκη στο Μεταίχμιο*, Αθήνα, Εκδόσεις: Πραγματεία.

- Λαυρέντζος, Α, (6/3/2019), *Δεύτερο Κόσσοβο σχεδιάζει η Τουρκία στη Θράκη*, SLpress.gr, Ανακτήθηκε από 5/2022, :<https://slpress.gr/ethnika/deytero-kosovo-schediazai-i-tourkia-sti-thraki/>
- Λίτσας, Ν, Σ, (2013), *Η θεωρία της Ήπιας Ισχύος στο Πλαίσιο των Νεο-Οθωμανικών Προσανατολισμών: Μια Ενδοσκόπηση στο Στρατηγικό Βάθος*, στο Κουσκουβέλης Η, Ι, Λίτσας, Ν, Σ, (επιμ), *Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα.
- Λυγερός, Σ, (13/7/2021), *Που το πάει η Άγκυρα στη Θράκη – Η εργαλειοποίηση της μειονότητας*, SLpress.gr, Ανακτήθηκε 5/2022, Διαθέσιμο στο: <https://slpress.gr/ethnika/poy-to-paei-i-agkyra-sti-thraki-i-ergaleiopoiiisi-tis-meionotitas/>.
- Μαγκριώτης, Γ. Δ. (1993), *Θράκη, Η έπαλξη του Ελληνικού Βορρά*, Εκδόσεις Ρήσσοι: Αθήνα
- Μαλκίδης, Θ, (2020), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας και ελληνοτουρκικό μορφωτικό σύμφωνο του 1968*. PeriIstorias, 5, 74-100. doi:<https://doi.org/10.12681/p.i..24840>
- Μηνάγιας, Χ, (16/11/2016), *Αποκαλύπτουμε την Τουρκία του Erdogan*, Liberal, Ανακτήθηκε στο: <https://www.liberal.gr/diplomacy/apokaluptoume-tin-tourkia-tou-erdogan/93630>
- Μηναΐδης Σ, (1990). *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Μίχος, Π, (23/3/2021) *Η «μακρά χειρ» της Άγκυρας στη Βαλκανική*, ΤΟ ΒΗΜΑ, Ανακτήθηκε: 5/2022, Ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/2021/03/23/politics/i-makra-xeir-tis-agkyras-sti-valkaniki/>
- Μουσουδάκου, Ν. (2020), *Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ Από την Συνθήκη της Λωζάνης ως σήμερα – Σημεία διμερών εντάσεων*, Ινστιτούτο Εξωτερικών Υποθέσεων: Αθήνα
- Νανούρης, Ν, (27/3/2020), *Ήπια Ισχύς στη φαρέτρα της Εξωτερικής Πολιτικής: Το Παράδειγμα της Τουρκίας*, CulturalDiplomacyJournal, Ανακτήθηκε: 4/2022, Ανακτήθηκε από: <https://helleniculturaldiplomacy.com/%CE%B7-%CE%AE%CF%80%CE%B9%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%87%CF%8D%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%AD%CF%84%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE/#>
- Νταβούτογλου, Α., (2010) *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Αθήνα, Εκδόσεις: Ποιότητα.
- Ντόκος, Θ, (1999), *Η Τουρκική πολιτική στο ζήτημα της ελληνικής Θράκης*, περ. Νέα Κοινωνιολογία, τεύχος 29, Χειμώνας 1999-2000, Εκδόσεις Παπαζήση.

- Ξανθοπούλου, Μ, (12/5/2012), *Μπουρχάν: «Έχασα γιατί δεν προσκύνησα το προξενείο»*, ΕΜΠΡΟΣ, Ανακτήθηκε: 5/2022, Ανακτήθηκε από: <https://empros.gr/2012/05/1-r-709/>
- Παναγιωτίδης, Ν,(1996),*Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδος*, Εκδόσεις: Γνώμη, Αλεξανδρούπολη.
- Παναγιωτίδης, Ν. (1994), *ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΣΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.
- Παναγιωτίδης, Ν. (1995),*Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση*, Έκδοση: Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, Αλεξανδρούπολη.
- Παπαδημητρίου, Π, (2003), *Οι Πομάκοι της Ροδόπης: Από τις εθνοτικές σχέσεις στους βαλκανικούς εθνικισμούς (1870-1990)*, Άδελφοί Κυριακίδη α.ε., Θεσσαλονίκη.
- Πρωτόπαπας, Γ, (22/2/2014),*Η τουρκική στρατηγική της «ήπιας ισχύος» στα Βαλκάνια*, VIADIPLOMACY, Ανακτήθηκε από: 4/2022, Διαθέσιμο στο:<https://www.viadiplomacy.gr/tourkiki-stratigiki-tis-ipias-ischios-sta-valkania/>
- Πρωτόπαπας, Γ, (26/2/2020),*Η τουρκική στρατηγική «ήπιας και σκληρής ισχύος» στη Θράκη*, Κέντρο Διεθνών Στρατηγικών Αναλύσεων (ΚΕΔΙΣΑ),Ανακτήθηκε από: 4/2022 Ανακτήθηκε από:<https://kedisa.gr/h-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%AE%CF%80%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81/>
- Πρωτόπαπας, Γ,(10/1/2018),*Ο ρόλος της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης» και η Ερντογανική πολιτική μειονοτήτων*, Κέντρο Διεθνών Στρατηγικών Αναλύσεων (ΚΕΔΙΣΑ), Ανακτήθηκε: 4/2022, Ανακτήθηκε από:<https://kedisa.gr/%CE%BF-%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BE%CE%AC%CE%BD%CE%B8%CE%B7%CF%82/>
- Πρωτόπαπας, Γ.Ξ. (2019). *Μοντέλο για τη Θράκη, το «πολιτικό ισλάμ» του Ερντογάν στα δυτικά Βαλκάνια*. HuffPostGreece. Ανακτήθηκε από: https://www.huffingtonpost.gr/entry/montelo-ya-te-thrake-to-politiko-islam-toe-erntoyan-sta-detika-valkania_gr_5dc28a90e4b0b0861f90c956
- Πρωτόπαπας, Γ.Ξ. (2020), *Η τουρκική στρατηγική «ήπιας και σκληρής ισχύος» στη Θράκη*, ΚΕΔΙΣΑ, Ανακτήθηκε από <https://kedisa.gr/h-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%AE%CF%80%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81/>

- Σολταρίδης, Σ, (1/10/2020), «Πόσο καλά γνωρίζουμε την Μειονότητα της Δυτικής Θράκης»; Ανανεωτική Αριστερά, Ανακτήθηκε από: 5/2022, Διαθέσιμο στο:<https://ananeotikiaristera.gr/%CF%80%CF%8C%CF%83%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AC-%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%81%CE%AF%CE%B6%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-2/>
- Σολταρίδης, Σ., (1997), *Η ιστορία των μουφτείων της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Λιβάνη.
- Στούκας, Μ, (5/8/2018), *Το Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής και οι Μουφτήδες της Θράκης*, Πρώτο Θέμα, Ανακτήθηκε: 5/2022, Ανακτήθηκε από: <https://www.protothema.gr/stories/article/810704/to-tourkiko-proxeneio-tis-komotinis-kai-oi-mouftides-tis-thrakis/>
- Στοφορόπουλος, Θ,(1994),*Η Θράκη μία άλλη Κύπρος*; Πρακτικά Παγκοσμίου Θρακών, Αλεξανδρούπολη.
- Στυλιανίδης, Ε,(16/12/2017), *Η τουρκική παρεμβατικότητα στην Θράκη. Από την ισλαμοδημοκρατία στον νεο-οθωμανικό αναθεωρητισμό*, ForeignAffairs, TheHellenicEdition, Ανακτήθηκε: 5/2022, Ανακτήθηκε από:<https://www.foreignaffairs.gr/articles/71544/dr-eyripidis-st-stylianidis/i-toyrkiki-parembatikotita-stin-thraki?page=show>
- Συρίγος, Α, (2015), *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις: Πατάκης
- Συρίγος, Α, (23/9/2017), *Η τροπολογία Κοντονή και η “Τουρκική Ένωση Ξάνθης*, Slpress.gr, Ανακτήθηκε στο: 5/2022, Διαθέσιμο στο:slpress.gr/ethnika/i-tropologia-kontoni-kai-i-tourkiki-enosi-xanthis/
- Συρίγος, Α, (27/4/2014),*Το ελληνικό κράτος και η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης*, Ελεύθερη Φωνή-Αδέσμευτη Άποψη, Ανακτήθηκε: 5/2022, Ανακτήθηκε από : https://adesmeyth-apopsi.blogspot.com/2014/04/blog-post_9828.html?m=0
- Συρίγος, Α, (Χειμώνας 1999-2000), *Δυτική Θράκη. Οι τουρκικοί σχεδιασμοί και η ελληνική ολιγωρία*, στο Νέα Κοινωνιολογία, τεύχος 29, Εκδόσεις: Παπαζήση.
- Συρίγος, Α,(12/12/2017),*Η Άγκυρα ήθελε τη μειονότητα μουσουλμανική, όχι τουρκική*, Slpress.gr, Ανακτήθηκε: 4/2022, Διαθέσιμο στο:<https://slpress.gr/ethnika/i-agkyra-ithele-ti-meionotita-mousoulmaniki-ki-ochi-tourkiki/>
- Τρέσσου, Ε, (1997), *Μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη: Τα αίτια της αποτυχίας*, στο Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 63.
- Τρουμπέτα, Σ 2001, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Έκδόσεις Κριτική: Αθήνα.
- Τσιούμης, Κ , (1994), *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923- 1940*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ. Παιδαγωγική Σχολή – Τμήμα Νηπιαγωγών, Θεσσαλονίκη.

- Τσιούμης, Κ. (1998), *Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι επιπτώσεις τους στη μειονοτική παιδεία (1923-1955)*, ΙΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Πρακτικά, Ανακτήθηκε: 5/2022, Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/profile/Konstantinos-Tsioumis/publication/312094436_Ideologikes_antiparatheseis_ste_mousoulmanike_meionoteta_tes_Dytikes_Thrakes_kai_oi_epiptoseis_tous_ste_meionotike_paideia_1923-1955/links/586f6d3408ae8fce491dc1d7/Ideologikes-antiparatheseis-ste-mousoulmanike-meionoteta-tes-Dytikes-Thrakes-kai-oi-epiptoseis-tous-ste-meionotike-paideia-1923-1955.pdf
- Τσιούμης, Κ. (2009), *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά Ζητήματα και Εκπαίδευση Γλωσσικών Μειονοτήτων στη Μεταπολεμικά Ελλάδα*, Εκδοτικός Οίκος: Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.
- Τσιούμης, Κ. (2006), *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης (1950-1960), πολιτικοδιπλωματικές διεργασίες και εκπαιδευτική πολιτική*, Εκδοτικός Οίκος: Αντ. Σταμούλη.
- Τσιτσελίκης, Κ. (1999), *Η Θέση του Μουφτή στην Ελληνική Έννομη Τάξη*, στο: Δ. Χριστόπουλος (επιμ), *Νομικά Ζητήματα Θρησκευτικής Ετερότητας στην Ελλάδα*, Εκδόσεις: Κριτική/ΚΕΜΟ, Αθήνα.
- Φιλόσογλου, Σ. (5/7/2018), *Ηπια Ισχύς Στα Βαλκάνια: Η Περίπτωση Της Τουρκίας*, ΟΝΗΣΙΑΟΣ, Ανακτήθηκε: 4/2022, Ανακτήθηκε από: <https://www.onisilos.gr/?p=18943>
- Χελιδόνης, Σ. (17/1/2010), «*Ελληνοτουρκική συνεννόηση*», Η Καθημερινή. Ανακτήθηκε 23/6 από: https://www.kathimerini.gr/resources/toolip/doc/2019/04/01/1930_10_29.pdf